

KATASTROFOS NUOJAUTOS: LIETUVOS KARINĖ DIPLOMATIJA ANTROJO PASAULINIO KARO IŠVAKARĖSE

Dr. Algimantas Kasparavičius
Lietuvos istorijos institutas

TEORINIAI PROBLEMOS KONTŪRAI

Įvairių užsienio autorių (pirmiausia – karo ir politikos istorikų, politologų ir karo mokslų specialistų) darbuose terminas *karinė diplomacija* (*Military Diplomacy, Guerre diplomatique, etc.*) pastaruoju metu vis plačiau vartojamas ir diskutuojamas. Kuriamos net įvairios teorinės *karinės diplomacijos* koncepcijos¹. Tačiau lietuviškojoje istoriografijoje šio termino turinys kol kas nėra labiau išplėtotas ir griežtai apibrėžtas, be to, Lietuvoje vartojamas palyginti nedažnai. Todėl pirmiausia trumpai paaiškinsiu, ką jis reiškia ir kaip jį suprasti šiame straipsnyje. Sąvoka *karinė diplomacija* šiame darbe pirmiausia skirta apibūdinti Lietuvos ir užsienio karo atašė tiesioginei ir bendrai visų Lietuvos ir užsienio diplomatų veiklai, orientuotai pirmiausia į karo prevenciją, karinės doktrinos kūrimą, propagandą, pasirengimą karui ir gynybinių, taip pat ir savitarpio pagalbos, sutarčių ar karinių aljansų su užsienio partneriais sudarymą; eventualaus karo arba jo elementų (tam tikrų karo veiksmų) planavimą – karo politinės strategijos ir taktikos, ideologijos ir propagandos, jų sėkmingos baigties numatymą. Iškart būtina pažymėti, kad tokia termino *karinė diplomacija* samprata (apibrėžimas) yra santykinė^{2*} – griežtai api-

¹ <http://www.idsa.in/taxonomy/term/947>; James E. Willard, *Military Diplomacy: An Essential Tool for Foreign Policy at the Theater Strategic Level*, Washington, 2006.

^{2*} Šia proga verta pažymėti, kad šiuolaikinių autorių platesniuose darbuose termino *karinė diplomacija* turinys yra talpesnis, labiau išplėtotas ir apima ne tik mūsų minėtus dalykus, bet ir vadinamuosius nusiginklavimo procesus, taikos palaikymo operacijas; karinių doktrinų kūrimą ir propagandą; karinių aljansų sudarymą ir/ar jų kontrolę; susitarimus dėl karo veiksmų nutraukimo ir paliaubų, tokių sutarčių rengimą ir sudarymą; šalių kei-

brėžta geografiškai ir chronologiškai, t. y. orientuota daugiausia į įvykius ir situaciją Baltijos jūros šiaurryčiuose trumpuoju, konkrečiu, istoriniu laikotarpiu: Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jo pirmajame etape iki 1940-ųjų gegužės, kuris istoriografijoje dažniausiai žinomas *Keistojo karo* (*Phony War*) arba tiesiog *Konfeti karo* (*Confetti War*) pavadinimais³.

Kita vertus, įtariu, jog gerbiamajai auditorijai, ypač smalsesniems skaitytojams, gali kilti klausimas – ką šio straipsnio pavadinime vis dėlto reiškia frazė *katastrofos nuojautos*, kuri galbūt kai kam labiau asocijuojasi su emocijomis ir psichologija, o ne su politikos ar diplomatijos istorija? Todėl iš karto paaiškinsiu. Esmė ta, jog diplomatija, kaip specifinė intelektualinės veiklos sritis, ir karas, kaip viena iš praktinės politikos įgyvendinimo sričių – jo prevencija, prognozavimas, planavimas, organizavimas ir vedimas – išties labai dažnai glaudžiai ir tiesiogiai yra susiję su psichologija.

Pernelyg nesiplėsdamas ir nesigilindamas į psichologijos karinėje doktrinoje ir kare vaidmenį, kas istoriografijoje analizuota ne kartą⁴, kadangi tai nėra tiesioginė šio straipsnio tema, pateiksiu tik keletą būdingesnių, istoriografijoje daugmaž visuotinai pripažįstamos psichologijos ir karo sąveikos pavyzdžių. Karą galima laimėti kaip, pavyzdžiui, *Antrąjį pasaulinį* laimėjo SSRS per kiek daugiau nei ketverius metus, praradu-

timąsi specialiomis karinėmis misijomis, inspekcijomis, aukštųjų karininkų stažuotėmis; ginkluotės kontrolės principus, būdus ir mechanizmus; karinių (dėl gynybos ar puolimo) sutarčių sudarymą; karinio neutraliteto ideologiją; prevencinio karo koncepcijos rengimą ir propagandą; prekybos ginklais organizavimą ir net vadinamųjų *didžiojo kirčio*, arba *pirmojo kirčio*, ideologijų kūrimą ir propagandą.

³ Plačiau apie Antrojo pasaulinio karo priežastis, aplinkybes ir tarptautinį kontekstą žr.: **Churchill W.** *The Second World War: The Gathering Storm*, Cassell, 1950; **Deighton L.** *Blitzkrieg: From the Rise of Hitler to the Fall of Dunkirk*, **Cape J.** 1979; **Gilbert M.** *The Second World War*, Phoenix, 1989; **Overy R., Wheatcroft R.** *The Road to War*, MacMillan, 1989; **Watt D. C.** *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War 1938-1939*, Heinemann, 1989; **Lightbody B.** *The Second World War: Ambitions to Nemesis*, Routledge, 2004.

⁴ **Le Bon G.** *The Psychology of the Great War*, Macmillan Press, 1916.; **Farago L.** *German Psychological Warfare*, Arno Press, 1972; **LeShan L.** *The Psychology of War: Comprehending Its Mystique and Its Madness*, New York: Hellios Pres and Allworth Press, 2002; **Hillman J.** *A Terrible Love of War*, Penquin Books, 2004; **LeRoy Eltinge,** *Psychology of War*, Kissinger Publishing, 2005; **Levy J. S., Thompson W. R.** *Causes of War*, Wiley-Backwell Press, 2010.

si 25–29 milijonus žmonių⁵. Ir iš esmės tą patį totalųjį, išlikimo, karą⁶ galima laimėti taip, kaip jį laimėjo britai – per šešerius metus, – kurių nuostolius sudarė, galima sakyti, minimalūs sugriovimai ir mažiau nei *pusė milijono* aukų⁷ (šia proga verta priminti, jog Pirmajame pasauliniame kare Didžiosios Britanijos „gyvosios jėgos“ nuostoliai buvo beveik dvigubai didesni)⁸. Karinę gynybos nuo keliskart didesnio ir techniškai pranašesnio priešo kampaniją galima organizuoti ir pralaimėti taip, kaip, pavyzdžiui, 1939 m. rugsėjį pralaimėjo Lenkija: maždaug per 27–35 aktyvių karo veiksmų dienas visiškai subyrėjus jos gynybinei sistemai, kurią sudarė beveik milijoninė kariuomenė^{9*}, o kartu ir visai valstybei – An-

⁵ Šiuo atveju problema ta, kad patys rusai, pati šiandieninė Rusija, iki šiol neturi gana patikimos mokslinės metodikos, kuri leistų tiksliai apskaičiuoti Sovietų Sąjungos patirtus žmonių nuostolius, todėl galutinai dar nėra suskaičiuotos SSRS aukos ir tiesiogiai su karu susijusių žmonių netektys Antrojo pasaulinio karo metu. Plačiau apie šias problemas ir atskirus netekčių kovose su Trečiuoju reichu epizodus žiūrėti: **Герасимова С.** О соотношении вопросов пересмотра истории Великой отечественной войны и полноты ее изученности (на примере изучения военных действий на территории Калининской и Смоленской областей)// *Вторая мировая война как проблема национальной памяти. Материалы международной конференции 24–26 сентября 2009 г.*, Санкт-Петербург: Издательство РГПУ, 2010, с. 168–174; **Новиков С.** Оборона Могилева 1941 года в свете новых немецких документов// *Ibid.*, с. 230–240.

⁶ *Kai kurie Antrojo pasaulinio karo tyrėjai ir karo reikalų specialistai (kariškiai), dažniausiai apeliuodami į tai, jog aktyvių, permanentinių karo veiksmų Didžiosios Britanijos teritorijoje nevyko, nepritaria nuomonei, kad šis karas britams, kaip ir rusams (sovietams), buvo totalinis – karas dėl išlikimo. Tačiau, mūsų supratimu, turint galvoje Adolfo Hitlerio maniakiškai puoselėtą totalitarinio „tūkstantmečio“ Trečiojo reichio idėją ir šovinistinę – rasistinę, demokratijai priešiškos politikos įgyvendinimo praktiką, šis argumentas nėra pakankamas ginčijantis dėl Antrojo pasaulinio karo totalumo Britanijos imperijai. Juo labiau kad karo metais britų lyderiai ir politinis elitas ne kartą viešai pabrėžė, jog Britanijos imperija su nacistine Vokietija kariauja būtent „totalinį karą“ už liberalaus gyvenimo būdo išsaugojimą, laisvo pasaulio, demokratiškas principų, tautų teisės laisvai apsispręsti išlikimą.

⁷ <http://www.secondworldwar.co.uk/casualty.html>

⁸ <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWdeaths.htm>

⁹ **Operaciją *Fall Weiss* prieš Lenkiją Vokietija pradėjo 1939 m. rugsėjo 1 d. ankstyvą rytą – 4 val. 45 min. artilerijos salvėmis iš karo laivo *Schleswig-Holstein* prieš Westerplatte'o fortą. Pagrindinės Vermachto pajėgos į Lenkiją įsiveržė iš šiaurės – Rytų Prūsijos – ir pietų – Moravijos–Slovakijos. Vos pradėjusios karo veiksmus, Vermachto pajėgos labai sparčiai atakavo ir veržėsi į priekį. Jau šeštą karo dieną ties Lodze dvi vokiečių armijų grupės Lenkiją perkirto pusiau. Tą pačią dieną Lenkijos vyriausybė ir diplomatinis kor-

trajai Žečpospolitai. 1939 m. rugsėjo karinę kampaniją Lenkija visiškai pralaimėjo ir iš esmės visko neteko¹⁰. Lenkijos diplomatų ir vyriausybės emigracijoje teigimu, ji liko „*valstybė be teritorijos, administracijos ir gyventojų*“ ir ilgus karo metus buvo priversta egzistuoti vien iš sąjungininkų (britų ir prancūzų), pusiau priešų¹¹ (sovietų) ir priešų (nacių) malonės.

pusas paskubomis buvo evakuoti iš Varšuvos. Dar po dviejų dienų praktiškai visos lenkų ginkluotosios pajėgos buvo suskaldytos į penkias dalis ir blokuotos. Rugsėjo 15 d. apsupta Varšuva. Rugsėjo 17 d. prasidėjo SSRS invazija į Lenkijos rytinę dalį. Tą pačią dieną Lenkijos vyriausybė pasitraukė į Rumuniją. Po įnirtingų bombardavimų ir didvyriško pasipriešinimo rugsėjo 27 d. kapituliavo Varšuva. 1939 m. rugsėjo karinės kampanijos metu, skirtingų autorių duomenimis, iš maždaug 880–950 tūkst. karių Lenkija neteko (žuvę/dingę be žinios) apie 48–66 tūkst., t. y. maždaug apie 5–7 %. Vermachto nuostoliai – apie 13–16 tūkst., Raudonosios armijos – 1,5–5 tūkst.

¹⁰ <http://www.wv2.pl/The,1939,Campaign,22.html>

¹¹ Turima galvoje juridinė ir politinė situacija, kuri Lenkijos ir Sovietų Sąjungos santykius pakeitė po 1939 m. rugsėjo 17 d., t. y. po Raudonosios armijos atviros karinės invazijos į Lenkiją, kai nei pati Lenkijos vyriausybė, nei jos sąjungininkės Prancūzija ir Didžioji Britanija karo SSRS taip ir nepaskelbė. Dėl to jau 1940–1941 m. kilo rimtų nesusipratimų ne tik dėl Raudonajai armijai į rankas pakliuvusių Lenkijos karių ir karininkų, bet ir bendrai dėl SSRS aneksuotose srityse gyvenusių Lenkijos piliečių – koks jų juridinis statusas ir kaip juos traktuoti? Tačiau pirmiausia kilo svarbiausias klausimas: kaip traktuoti į SSRS rankas pakliuvusius buvusius Lenkijos armijos karius ir karininkus, jeigu šalys nekariavo? Kas jie – karo belaisviai, karo pabėgėliai, dezertyrai ar šiaip lenkų kariškiai, nelegaliai ir neaiškium būdu patekę į SSRS teritoriją? Šie klausimai itin aktualūs tapo 1941 m. vasarą, kai Londone prasidėjo Lenkijos egzilinės vyriausybės premjero generolo Władysława Eugeniuszo Sikorskio ir SSRS ambasadoriaus Ivano Maiskio derybos dėl diplomatinė santykių tarp vyriausybių nustatymo. Lenkijos premjeras bandė išreikalauti, kad į sovietų rankas pakliuvę lenkų kariškiai būtų laikomi karo belaisviais, tačiau jam to pasiekti nepavyko: J. V. Stalinas kategoriškai jokių būdu nesutiko su tokia teisės akto formuluote. Todėl 1941 m. rugpjūčio 17 d. Londone Sikorskio ir Maiskio pasirašytoje sutartyje, tiksliau, jos slaptajame protokole, buvo pažymėta, kad SSRS vyriausybė buvusiems lenkų kariškiams, kad jie būtų išlaisvinti iš GULAG lagerių, paskelbs „amnestiją“. Jeigu turėsime galvoje, kad Sikorskio ir Maiskio pasirašytoje sutartyje reglamentuojama šalių apsikeitimo diplomatinėmis atstovybėmis procedūra, o Molotovo–Ribbentropo paktas skelbiamas netekusiu juridinės galios, bet nežadama grįžti prie 1921 m. kovo 18 d. Lenkijos–Rusijos sienų, kartu deklaruojamas šalių pasiryžimas su nacistine Vokietija kovoti iki „*galutinės pergalės*“ ir kad amnestija iš principo gali būti skelbiama tik kokius nors pažeidimus padariusiems ir jau nuteistiems kaltinamiesiems, tai galėsime įsivaizduoti gana pikantišką ir dar painesnę Antrojo pasaulinio karo pradžios Lenkijos–Sovietų Sąjungos teisinių ir politinių santykių situaciją. Kad po Antrosios Respublikos žlugimo Lenkijos vyriausybė vengė Sovietų Sąjungą priskirti prie atvirų savo priešų, rodo nemažai ir kitų

Tačiau gynybinį karą su keliolika kartų gausesniu priešu galima organizuoti ir pralaimėti kitaip. Pavyzdžiui, kaip 1939 m. lapkritį 1940 m. kovą pralaimėjo suomiai: per 105 intensyvaus, įnirtingo karo dienas patyrę palyginti mažai gyventojų nuostolių (apie 24 000), praradę dalį teritorijos, bet vis dėlto apgynę savo valstybingumą, tautos laisvę ir nepriklausomybę¹². Politiškai, techniškai ir diplomatiškai rengtis karui galima taip, kaip tai padarė Prancūzija, Didžioji Britanija arba Čekoslovakija 1938–1939 metais, bet galima ir taip, kaip stalininė Sovietų Sąjunga ar jau minėtoji Lenkija maždaug tais pačiais metais. Sukaupto karinio potencialo pajėgumas ir efektyvumas realios grėsmės akivaizdoje gali būti panaudotas ne tik taip, kaip jį 1938 m. rugsėjį–1939 m. kovą „panaudojo“ Čekoslovakija prieš Trečiąjį reichą, bet ir taip, kaip Antrojo pasaulinio karo metais tai padarė Didžioji Britanija. Trumpai tariant, kaip rodo istorija, psichologija *karinėje diplomatijoje*, karo planavimo, organizavimo ir vedimo doktrinoje nenuginčijamai svarbi ir neretai nusveria vienokius ar kitokius galuti-

faktų. Pavyzdžiui, 1939 m. spalio 7 d. instrukcijoje pasiuntiniui Kaune Franciszekui Charwatui Lenkijos egzilinės vyriausybės užsienio reikalų ministras grafas Augustas Zaleskis nurodė, kad dėl Vilniaus ir Vilniaus srities grąžinimo Lietuvai griežtas protestas Lietuvos vyriausybei turi būti suformuluotas „tiesiogiai neužkabinant“ Rusijos, t. y. pirmiausia kaltinant ne Rusiją, kad ji savo nuožiūra, neteisėtai, grobia ir trečiosioms šalims dalija Lenkijos Respublikos teritoriją, o Lietuvą – kad ji neturėjo teisės iš sovietų priimti jokių teritorijų. A. Zaleskio žodžiais tariant, „*że Litwa nie ma prawa przyjąć od Rosji terytoriów prawnie do Rosji nie należących. W ten sposób protest dotyczyć będzie Litwy, a nie zahaczy bezpośrednio o Sowiety*“. Kad Lenkijos egzilinė vyriausybė vengė Sovietų Sąjungą aiškiai ir atvirai priskirti prie savo priešų rodo ir jos reakcija į 1940 m. vasarą įvykdytą Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją. 1940 m. liepos 25 d. Lenkijos ambasadoriaus Londone grafo Edwardo Raczyńskiego protesto notoje Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrui lordui Edwardui Halifaxui protestuota ne dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijos ir aneksijos, o dėl Lenkijai „priklausančio“ Vilniaus krašto neteisėtos okupacijos ir aneksijos. [Lenkijos užsienio reikalų ministro A. Zaleskio 1939 10 07 šifruota telegrama Lenkijos nepapras-tajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Lietuvoje F. Charwatui// *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 wrzesień–grudzień* [Redaktor: Wojciech Rojek], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 157–158; Lenkijos ambasadoriaus Londone grafo E. Raczyńskiego 1940 07 25 nota Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriui (ministrui) lordui E. Halifaxui// *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1940* [Redaktor Magdalena Hułas], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2010, s. 528–529.]

¹² **Gripenberg G. A.** *Finland and the Great Powers*, Lincoln, 1965.; Juka Nevakivi, *The Appeal that was Never Made – The Allies, Scandinavia and the Finnish Winter War 1939–1940*, London, 1976.

nius tiek atskiros karinės kampanijos, tiek totalinio karo rezultatus.

Kalbant konkrečiai apie Antrojo pasaulinio karo išvakarės Lietuvoje ir jos *karinę diplomatiją* 1938–1940 m., būtent *katastrofos nuojautos*, manau, tiksliausiai įvardija ir apibūdina situaciją bent dviem aspektais. Viena vertus, nors visą laiką Pirmosios Respublikos gyvavimo laikotarpiu besiformuojantis Lietuvos politinis elitas, vyriausybė, nacionalinės diplomatijos atstovai ir kariškiai formaliai gana nuosekliai planavo karo veiksmus ir atliko pasirengimo jiems auditą¹³, XX a. 4 dešimtmečio antroje pusėje realiems eventualaus karo veiksmams Lietuva nebuvo pasirengusi nei teoriškai, nei praktiškai, nei politiškai, nei techniškai, nei psichologiškai¹⁴. Kita vertus, tarptautinei situacijai pasaulyje sparčiai komplikuojantis, griūvant Tautų Sąjungos puoselėjama kolektyvinio saugumo sistemai Europoje, Lietuvos vadovybė prognozavo tam tikras grėsmes šalies valstybingumui ir nepriklausomybei. Tačiau, kaip rodo išlikę istoriniai šaltiniai, šios prognozės buvo daugiau intuityvios, pavienės, atsitiktinės ir tik labai retai – valingos, planuotos ir sistemiškos. Taigi, natūralu, kad tenka daugiau kalbėti apie eventualių grėsmių *nuojautas*, o ne metodišką, precizišką jų nustatymą.

Šiandien, į tarpukario Lietuvos politikos istoriją žvelgiant retrospektyviai ir kartu atsakingai modeliuojant dabartinės mūsų valstybės politikos tolesnę daugiau ar mažiau sėkmingą raidą, manau, gana pagrįsta kelti hipotezę, jog 1939 m. rudenį – 1940-ųjų vasarą Lietuvos valstybę *katastrofa* daugiausia ištiko ne tiek dėl to, kad jos nebuvo galima išvengti, ar išorės priešų nuožmumo, kaip dažnai linkstama akcentuoti mūsų historiografijoje¹⁵ bei viešojoje erdvėje, kiek dėl jos politinės ir karinės vadovybės silpnos diplomatijos, pirmiausia – *karinės*, santykinio negebėjimo atpažinti realių grėsmių – nustatyti jų masto, krypties, apimties, laiko, eiliškumo, blaiviai įvertinti potencialių sąjungininkų, jų strateginių ir taktinius tikslų ir galimybių, numatyti konkrečios grėsmių neutralizavimo metodikos.

¹³ **Kasparavičius A.** Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais// *Lietuvos istorijos metraštis – 1993*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 58 – 69.

¹⁴ **Raštikis S.** *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai. I dalis*, Vilnius: AB Lituanus, 1990, p. 520, 544–546.

¹⁵ **Žepkaitė R.** *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius: Mintis, 1990.

GRĖSMIŲ PARALELĖS: EUROPA IR LIETUVA

Istoriškai svarbu, kad pirma rimta grėsmė Lietuvos valstybingumui Antrojo pasaulinio karo išvakarėse iš esmės sinchroniškai daugmaž sutapo su pirma globalia tarptautinių santykių krize ir ženkliais Europos politinio žemėlapiu pokyčiais. 1938 m. pavasarį įvyko persilaužimas Ispanijos pilietiniame kare: tapo gana akivaizdu, kad demokratinė liaudies vyriausybė pralaimi, o viršų ima maištą sukėlusio fašistuojančio nacionalisto generolo Francisko Franko falangos – ginklu, politiškai, diplomatiškai ir ideologiškai remiamos fašistinės Italijos ir nacistinės Vokietijos grupuotės¹⁶. Kita vertus, 1938 m. kovo 11 d. Adolfo Hitlerio valdoma Vokietija įvedė savo kariuomenę į Austriją ir įvykdė šalies anšliu są – prijungė prie Trečiojo reicho, o jau po savaitės – kovo 17-ąją – Lietuva gavo Lenkijos ultimatumą per 48 valandas be jokių išankstinių sąlygų, rezervų ir diskusijų, griežtai pagal Lenkijos vyriausybės iš anksto pateiktą formulę (notą) tarp šalių užmegzti „normalius“ diplomatinis santykius ir atkurti tarpusavio susisiekimą sausuma, upėmis, oru, paštu, telegrafu ir telefonu¹⁷. Į ultimatumą neatsakius arba laiku neatsakius, atsakius su išlygomis arba jį visai atmetus, pagrasinta, kad „w tym negatywnym wypadku Rzqd Polski własnymi środkami zabezpieczy słuszne interesy swego Państwa“¹⁸¹⁹. Ultimatumas buvo taip suredaguotas ir tada įteiktas, kad jo terminas turėjo baigtis kaip tik kovo 19-ąją. Tai reiškė, kad Lietuvos vyriausybė priimti jį privalės per pačias Juozines²⁰. Išvertus iš katalikiškų ir tautinių simbolių ir reikšmingų gestų diplomatinės kalbos, tai turėjo reikšti, kad, priimdama ultimatumą, Lietuva Lenkijai įteiks dvigubą vardinių dovaną buvusiam

¹⁶ Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio 1937 11 12 konfidenciali *Pro memoria*// Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 1903, l. 3–5; Lietuvos karo atašė Paryžiuje plk. J. Lanskoranskio 1938 06 22 slapta pranešimas Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui plk. Konstantinui Dulksniui// *Ibid.*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 147–148.

¹⁷ Lenkijos ultimatumas Lietuvai, 1938 03 17 įteiktas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Taline Broniui Dailidei// *Ibid.*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 313–313 a. p.

¹⁸ * „Tuo neigiamu atveju Lenkijos Vyriausybė užtikrins savo valstybės teisėtus interesus savomis priemonėmis.“ (lenk.)

¹⁹ *Ibid.*, l. 313 a. p.

²⁰ Кангор Ю. , Волос М. *Треугольник Москва–Варшава–Берлин*, Санкт-Петербург: Европейский дом, 2011, с. 180.

ir esamam Lenkijos vadams – Józefui Piłsudskui ir Józefui Beckui. Kad Lietuvos vyriausybei kiltų mažiau nereikalingų abejonių ir būtų lengviau apsispręsti, visame ruože palei administracinę liniją Lenkija mobilizavo savo atsargos kariuomenę²¹, o Lenkijos kariuomenės vyriausiasis vadas maršalas Edwardas Rydzas-Smiglas (Rydz-Smigły) ta proga atvyko į Vilnių. Kitaip tariant, nors ir netiesiogiai, bet gana numanomai užsiminta ir demonstratyviai parodyta, kad galimas jėgos panaudojimas ir atvira karinė agresija.

Lenkų ultimatumo pretekstu tuomet tapo gana eilinis²² tragiškai pasi-

²¹ Lenkijos karo atašė Lietuvoje pulkininko Leono Mitkiewicziaus 1938 05 06 slapta pranešimas Lenkijos kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui// Archywm Akt Nowych [toliau – AAN], Sztab Główny, sygn. 616/345, k. 149.

²² Verta pažymėti, jog nuo Lietuvos–Lenkijos karo veiksmų pabaigos ir paliaubų sutarties pasirašymo 1920 m. lapkričio pabaigoje iki pat 1938 m. kovo vidurio daugiau ar mažiau kruvini incidentai prie Lietuvos–Lenkijos administracinės linijos buvo gana dažnas ir įpastas reiškinys. Incidentai prie Lietuvos–Lenkijos demarkacijos linijos nesibaigė ir po 1927 m. gruodžio 10 d., kai Ženevoje, Tautų Sąjungos Tarybai tarpininkaujant, buvo pasiektas istorinis Lietuvos ir Lenkijos susitarimas: Lietuva atsakė „*karo stovio*“ su Lenkija politikos, o pastaroji pripažino Lietuvos Respubliką *de jure*. Nuo 1928 iki 1938 m. pradžios, t. y. per dešimt tarpusavio nesantaikos ir politinės įtampos metų, didesnių ar mažesnių incidentų, turėjusių skaudesnių ir ne tokių skaudžių padarinių, negalutiniaus skaičiais, įvyko apie pusantro šimto: 77 kartus Lietuvos pasieniečiai, pasienio gyventojai, jų sodybos arba tiesiog Lietuvos teritorija buvo apšaudyta, 26 lietuvių pasienio policininkai ir kiti pareigūnai buvo pagrobti ir išardžius po trumpesnio ar ilgesnio laiko paleisti (būta atvejų, kai pagrobti Lietuvos pareigūnai lenkų nelaisvėje laikyti net iki pusmečio); 19 Lietuvos pasienio policininkų ir pasienio sargybinių buvo sužeisti, sumušti arba sužaloti, 7 pasienio policininkai ir sargybiniai tarnybos metu tiesiog buvo nušauti arba mirė nuo žaizdų (pasienio sargybinis Justas Narkūnas, pasienio policininkas Vincas Sankauskas, pasienio policininkas Ignas Saliamonas, pasienio sargybinis Jonas Kizelevičius, vyresnysis pasienio policininkas, pamainos viršininkas Klemensas Želionis, pasienio sargybinis Jurgis Kybartas, pasienio policininkas Andrius Lazakovičius). Be to, daug kartų Lietuvos pasieniečiai buvo nuginkluoti: iš jų pagrobti ginklai, šaudmenys, tarnybinės uniformos arba kitas valdiškas ir asmeninis turtas. Daug ką rodo ir tai, kad šie išvardyti tarnybos metu žuvę Lietuvos Respublikos pareigūnai 1990 m. Kovo 11-ąją atgimusios valstybės iš esmės yra užmiršti: apie jų auką nekalbama, nerengiami minėjimai nei Seime, nei atitinkamose ministerijose, nei pagaliau jų žūtis vietose. Jų atminimui įamžinti skirtos memorialinės lentos šiandien nerasia ant VRM rūmų sienos ar kokio obelisko prie buvusios administracinės linijos, kurią saugodami jie žuvo. Šiuolaikinės Lietuvos valstybės istorinėje atmintyje ir istorijos politikoje kol kas jiems vietos nerasta ir jų tiesiog nėra. Tai, žinoma, irgi politika. [Lietuvos VRM Policijos departamento 1938 03 19 slapta skubus raštas-informacija Lietuvos URM// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2009, l. 96–130.]

baigęs incidentas prie Lietuvos–Lenkijos administracinės linijos Alytaus apskrityje ties Trasnykų kaimu. 1938 m. kovo 11 d. ankstyvą rytą, apie 5 val., lenkų pasienietis Stasys Serafinas [lenkiškuose šaltiniuose – Stanisław Serafin], peržengęs administracinę liniją, į Lietuvos pusę įėjo apie 17 metrų ir Lietuvos pusėn paleido vieną šūvį. Remiantis lenkų oficialia versija, pasienietis S. Serafinas nešaudė į Lietuvos pusę ir lietuvių policininkų buvo nukautas vos trejetą metrų peržengęs administracinę liniją į Lietuvos pusę kaip tik tuo metu, kai persekiodamas bandė sulaukyti į Lietuvą bėgančius du kontrabandininkus, bendradarbiaujančius su Lietuvos specialiosiomis tarnybomis²³. Todėl Lenkijos pusės tyrėjų išvada buvo labai nepalanki Lietuvai – esą lenkų pasienietį lietuviai nukovė tyčia, sąmoningai norėdami „pridengti“ kontrabandininkus. Lenkų išvadoje pabrėžiama, „*kad sargybinis Stanisławas Serafinas buvo nušautas dėl apgalvotų veiksmų lietuvių pasalos, kuri apšaudė PAK²⁴ patrulį, siekdama pridengti permestų lietuvių žvalgybos agentų bėgimą ir sutrukdyti juos suimti*“²⁵. Lietuvos pasieniečių oficialaus raporto versija kitokia: jie tą rytą minėtame pasienio bare jokių kontrabandininkų neužfiksavo ir pirmi nešaudė²⁶. Nepaisant to, kovo 11-osios incidento padariniai buvo tragiški: Lietuvos pasienio policininko paleistos atsakomosios kulkos Lenkijos pasienietis S. Serafinas Lietuvos teritorijoje mirtinai buvo sužeistas ir vos po trijų valandų Lietuvos pasienio policijos sargybos būstinėje mirė²⁷. Jo gyvybės neišgelbėjo ir lietuvių policininkų suteikta pirmoji medicinos pagalba. Lietuvos gydytojas iš apskrities centro atvykti nespėjo.

Nors Lietuva šiam incidentui objektyviai ištirti Lenkijai iškart pasiūlė sudaryti mišrią komisiją iš abiejų šalių atstovų, Varšuva šį siūlymą net

²³ L. e. p. Lenkijos pasienio apsaugos kontrolės žvalgybos viršininko majoro Gurboskio 1938 03 15 slaptas informacinis pranešimas Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus viršininkui dėl aplinkybių, kuriomis Lietuvos pasienio policija nušovė lenkų PAK sargybinių Stanisławą Serafiną// Archywum Akt Nowych [toliau – AAN], Sztab Główny, sygn. 616/345, k. 55–58.

²⁴ * Pasienio apsaugos korpusas (lenk. k. – *Korpus Ochrony Pogranicza*).

²⁵ Ibid.

²⁶ Lietuvos VRM Policijos departamento 1938 03 14 pranešimas Lietuvos URM apie 1938 m. kovo 11 d. incidentą prie demarkacijos linijos su Lenkija ties Trasnykų kaimu// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2009, l. 53–54.

²⁷ Ibid., l. 53.

nesvarsčiusi kategoriškai atmetė²⁸ ir po kelių dienų Lietuvai įteikė minėtą ultimatumą. Lietuvos vyriausybė, apsvarsčiusi situaciją, konstatavo: „*Gresiančio Lietuvai pavojaus akivaizdoje, imdama dėmesin tarptautinių santykių dezorganizaciją, kuriai nėra precedentų šio amžiaus istorijoje, <...> šitokiomis aplinkybėmis nematydama kitos išeities nei galimumo kitu kuriuo būdu išvengti pražūtingo, nes nelygaus, susirėmimo, nusprendė priimti Lenkijos ultimatumą.*“²⁹

Po šio politinio sprendimo liko tik diplomatinė „technika“, kuri ir buvo panaudota. 1938 m. kovo 19 d. vidurdienį Lenkijos pasiuntinybėje Taline iš anksto Varšuvoje parengtomis identiško turinio notomis dėl diplomati- nių santykių tarp šalių užmezgimo apsikeitė Lietuvos pasiuntinys Estijoje Bronius Dailidė ir Lenkijos pasiuntinys Zenonas Przesmyckis³⁰. Tą pačią dieną apie 13 val. 30 min. Lenkijos ultimatumo priėmimą patvirtino ir Lietuvos Seimas. Pasak tuomečio URM generalinio sekretoriaus Juozo Urbšio, tam specialiai skirtas „*Seimo posėdis buvo graudus reginys*“³¹.

Abiejų šių įvykių – Austrijos anšliuso ir Lenkijos ultimatumo Lietuvai – rezultatai politiškai netolygūs ir diplomatiškai nelygiaverčiai, tačiau, žvelgiant retrospektyviai istoriškai, iškalbūs ir ideologiškai bei geopolitiškai gana pamokantys. Po Trečiojo reicho karinės invazijos ir meistriškai surežisuoto plebiscito Austrija kaip valstybė tiesiog išnyko iš tarpukario Europos politinio žemėlapiu, o Lietuva, priėmusi Lenkijos ultimatumą, galima sakyti, pirmąkart po politinio (1920 m. spalio 9 d.) ir teisinio (1923 m. kovo 15 d.) Vilniaus praradimo pasijuto moraliai priblokšta, geopolitiškai sutrikusi³², o kariniu požiūriu – kaip niekad silpna, pažeidžiama ir likusi praktiškai be jokių patikimų sąjungininkų³³.

²⁸ Ibid., l. 54.

²⁹ Lietuvos URM 1938 03 19 slaptas pareiškimas Respublikos Seimui dėl Lenkijos ultimatumo priėmimo (projektas)// Ibid., l. 154–155.

³⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Estijoje B. Dailidės 1938 03 25 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// Ibid., b. 2080, l. 92 – 94 a. p.

³¹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1938 03 19 konfidenciali Pro memoria apie pokalbį telefonu su URM generaliniu sekretoriumi J. Urbšiu// Ibid., f. 648, ap. 1, b. 8, l. 57–58.

³² **Kasparavičius A.** *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 75.

³³ Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus Kazimiero Bizausko 1938 03 18

Ilgametis Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje Petras Klimas 1938 m. pavasario politinę situaciją Europoje apibūdindamas pavadino „*sudemoralizuota gangsterizmo internacionaline atmosfera*“, kurioje jau niekas nebesilaiko moralės ir klasikinių politikos principų, tarptautinėmis sutartimis įtvirtintų tarptautinių santykių tvarkos, sveiko proto diktuojamos logikos ir netgi garbės žodžio³⁴. Iškart po Austrijos anšliuso, Lenkijos ultimatumo Lietuvai išvakarėse, reflektuodamas niūrias tarptautines nuotaikas, P. Klimas iš Paryžiaus į Kauną užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui susikrimtęs rašė:

„Katastrofa, kurios taip ūmai susilaukė Austrija kaip tik Prancūzų Kabineto krizės metu ir po Edeno³⁵ atsistatydinimo – vargu begalima manyti, kad čia nebūta ryšio – iššaukė viešoj Prancūzijos opinijoj vieningą, galima sakyti, „pasibaisėjimą“. Po pernykščio kovo 7 d. smurto, kai Prancūzija dar galėjo sustabdyti tą „internacionalinio gangsterizmo“ erą, šiandieninis smurtas pagilino tą pačią reakciją, bet reikia atvirai konstatuoti, kad ir kažin kaip tat būtų liūdna, jog šiandien toje reakcijoje jau nebebuvo mėginimo ar greičiau įsitikinimo, kad būtų galima kas pataisyti. Po Chamberlaino pareiškimo Parlamente apie Tautų Sąjungą ir atsižvelgus į Anglijos nusištatymą būti „realistine“ politikoj, kitaip sakant, priimti ir nusileisti visiems grasinimų ir kumšties vartotojams, – dabartinė atmosfera čionai pasidarė apatiška, siaurai egoistiška, beprincipinė. Chamberlainas sunaikino Tautų Sąjungą vienu sakiniu, o kartu paneigė ir visas internacionalinės moralės taisykles, už kurių dar jautė saugumo mažosios, aljansais nesusirišusios valstybės. Vokietija ir Italija tuojau tą situaciją išnaudojo, nes jos puikiai žino,

Pro Memoria apie Lietuvos situaciją gavus Lenkijos ultimatumą// LCVA, b. 2080, l. 279–280; Lietuvos URM memorandumas Lietuvos Respublikos Seimui, 1938 10 13 parengtas J. Urbšio dėl aplinkybių, kurios privertė priimti 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumą// Ibid., b. 2080, l. 5–7.

³⁴ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1938 03 25 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų mnistrui S. Lozoraičiui// Ibid. f. 648, ap. 1, b. 29, l. 79–80.

³⁵ *Iš Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriaus (ministro) pareigų Anthonis Edenas (Anthony Eden) atsistatydino 1938 m. vasario 20 d., t. y. iki Austrijos aneksijos likus kiek daugiau nei porai savaitių. Britų istoriografijoje egzistuoja gana rimtais faktais pagrįsta versija, kad A. Edeno atsistatydinimą daugiausia lėmė jo priešiškusis nacistinei Vokietijai, kuris tuomet nesutapo su britų valdančiojo elito nuostatomis su Trečiuoju reichu nekonfrontuoti, o ieškoti kompromisų ir nestoti jam skersai kelio.

*kad viena Prancūzija, be Anglijos, yra bejėgė tai destruktijai pasipriešinti.*³⁶

Atidžiai stebėdamas Didžiosios Britanijos elgesį tarptautinėje scenoje tokiam tarptautinės padėties apibūdinimui daugmaž linko pritarti ir ilgametis Lietuvos pasiuntinys Londone Bronius Kazys Balutis. Turėdamas galvoje D. Britanijos užsienio reikalų ministro (sekretoriaus) lordo Edwardo Fredericko Halifaxo viešas kalbas Lordų Rūmuose ir komentuodamas britų premjero Newille'o Chamberlaino kovo 24 d. kalbą Didžiosios Britanijos Parlamento žemuosiuose rūmuose, lietuvių diplomatas užsienio reikalų ministrui Stasiui Lozoraičiui rašė:

*„Kalba buvo, abelnai paėmus, tradiciniai tipinga anglų kalba: jokių naujų specifinių užsiangažavimų Europoje ar kur kitur – net ir Čekoslovakijos atžvilgiu, nepaisant to, kad Čekoslovakijos nepriklausomybės pajudiniimas, kaip visų sutinkama, lengvai galėtų būti privedi prie bendrojo Europos karo. Priežastis tokiam nusistatymui – tradicinis anglų užsieninės politikos postulatas: jokiais aplinkybėmis neprileisti prie to, kad sprendimas, ar Anglija turi dalyvauti kare, būtų ne jos pačios rankose, bet pasekmėje pašalinių veiksmų, kurių ji negali kontroliuoti. <...> Kitais žodžiais tariant, – kaip visuomet, taip ir dabar, ji pasilieka sau laisvas rankas spręsti apie tai, kokia bus jos pozicija tokioms ar kitokioms aplinkybėms susidėjus.*³⁷

Jeigu tikėti to meto lietuvių diplomatų, taip pat ir *karo atašė*, slaptais pranešimais į Kauną, tuometė Europos tarptautinė bendruomenė ir net patys austrai, bent jau dauguma jų diplomatinio elito, dėl tokio radikalaus Austrijos politinės istorijos posūkio labai nesijaudino. Štai nuo Austrijos anšliuso praslinkus vos porai savaitių, Lietuvos karo atašė Maskvoje Generalinio štabo pulkininkas Kazys Skučas, komentuodamas situaciją, į Kauną savo vadovybei raportavo:

„Austrijos anšliusas ir vokiečių kariuomenės žymių jėgų įvedimas į Austriją kovo 11 d. pagyvino diplomatinio korpuso kasdienį gyvenimą. Dauguma tokio Austrijos likimo laukė ir pats šis valstybės be pasipriešinimo pasidavimas nesukėlė didesnio susirūpinimo. Austrų atstovybė Maskvoje

³⁶ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1938 03 14 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// Ibid., l. 67.

³⁷ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1938 03 31 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// LCVA, f. 648, ap. 1, b. 8, l. 76.

matomai buvo pasirengusi iš anksto tarnauti naujiems valdovams, nes didelė dalis tos atstovybės personalo jau dirbdami vokiečiams dar linksmiau juokiasi ir šoka priėmimuose.“³⁸ Negana to, pasak K. Skučo, Europos žiniasklaida taip pat gana ramiai reagavo į Austrijos „išstipimą“ Trečiajame reiche. Net su tam tikru politiniu smalsumu ar net azartu tuomet viešai svarstyta, ar nebandys Hitlerio kariuomenė iš karto („iš eigos“) po Austrijos pulti ir Čekoslovakijos. Pasak lietuvių pulkininko, vien tik „Sovietų spauda atžymėjo įvykusį faktą nesigailėdama stiprių išsireiškimų apibūdinti Hitlerio grobuoniškumą ir jo sudaromą pavojų Europos taikai“³⁹.

Tuo metu situacija Lietuvoje ir aplink ją Lenkijos ultimatumo dienomis kryo gerokai niūresne kryptimi. Prievarta ir šantažu mezgami diplomatiniai santykiai su pietine kaimyne entuziazmo Lietuvoje nekėlė, o optimizmas dėl tolesnės tarptautinių santykių raidos Kaune buvo gana santūrus. Iš karto reikia pabrėžti, jog pasaulio ir Europos valstybės, taip pat ir kaimyninės, toli gražu nevienodai reagavo į Lenkijos ultimatumą Lietuvai. Jeigu tikėtume Lietuvos karo atašė Maskvoje Generalinio štabo pulkininko Kazio Skučo duomenimis, kuriems iš esmės pritarė ir pats Lietuvos pasiuntinys SSRS poetas Jurgis Baltrušaitis⁴⁰ bei kai kurie kiti užsienyje rezidavę Lietuvos diplomatai, Lenkijos ultimatumo dienomis Lietuva bene daugiausia sulaukė SSRS diplomatų, valdžios ir Maskvos gyventojų politinio ir diplomatinio palaikymo, užuojautos, supratimo ir padrašinimo. Kad Lenkijos ultimatumo metu SSRS užima „*very strong position infavour of Lithuania*“, J. Baltrušaičiui tuomet pabrėžė ir JAV ambasadorius Maskvoje Josephas Daviesas. Panašiai jos poziciją vertino ir Čekoslovakijos pasiuntinys SSRS Zdanėkas Fielingeris⁴¹. Įdomu tai, jog JAV ambasadorius šią nuomonę, regis, ne tik privačiai išsakė J. Baltrušaičiui, bet ir perdavė į Vašingtoną. Jau kovo 17-ąją didžiuosiuose JAV

³⁸ Lietuvos karo atašė Maskvoje plk. K. Skučo 1939 03 31 slaptas pranešimas Nr. 16 Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus (karinės žvalgybos) viršininkui plk. Konstantinui Dulksniui ir Lietuvos URM// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 61.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSRS J. Baltrušaičio 1938 03 16 šifruota telegrama iš Maskvos į Kauną užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// Ibid., f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 362.

⁴¹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSRS J. Baltrušaičio 1938 03 17 šifruota telegrama iš Maskvos į Kauną užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// Ibid., f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 324.

dienraščiuose buvo minima JAV ambasadoriaus Maskvoje pavardė, cituojamas M. Litvinovo pareiškimas, kad artimiausiu metu „*lietuviams ir čekams gresia nepriklausomybės netekimo pavojus*“, ir raginimai didžiosioms demokratinėms valstybėms „*jungtis ir kovoti su diktatoriais*“⁴².

Galima daryti prielaidą, kad būtent taip vertinti SSRS poziciją dėl lietuvių ir lenkų konflikto JAV ambasadorių ir spaudą pastūmėjo SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro Maksimo Litvinovo elgesys. Vos pasklidus gandams apie Varšuvoje rengiamą ultimatumą Lietuvai, naktį iš kovo 16-osios į 17-ąją, apie 23 val., M. Litvinovas išsikvietė Lenkijos ambasadorių Maskvoje Wacławą Grzybowskią pas save į Užsienio reikalų liaudies komisariatą ir „*draugiškai*“ išreiškė viltį, kad konfliktas bus likviduotas taikiai, nenaudojant jėgos, kuri galėtų sukelti „*sunkių komplikacijų Europos Rytuose*“⁴³. Nors savo naktinį vizitą pas sovietų užsienio reikalų liaudies komisarą Lenkijos ambasadorius nuo viešumos bandė nuslėpti, ši žinia vietos diplomatiniam korpuse pasklido labai greitai ir apaugo tam tikromis interpretacijomis bei gandai. Kita vertus, W. Grzybowski savo naktinio vizito pas M. Litvinovą nebuvo linkęs pervertinti. Skubioje telegramoje iš Maskvos į Varšuvą J. Beckui jis raportavo: „*Šiąnakt mane pasikvietė Litvinovas ir apie mūsų ultimatumą Lietuvai pasakė, kad nori draugiškai pareikšti, jog Sąjunga yra suinteresuota, kad reikalas būtų išspręstas taikiai. Pabrėžė, kad nenori kištis nei į buvusių, nei į dabartinius mūsų ginčus su Lietuva. <...> Susidarė įspūdis, kad Litvinovas padarė lengvą dēmarche Lietuvos pasiuntinio įtakoje ir jo naudai.*“⁴⁴

Tačiau toks „*lengvas*“ Maskvos demaršas Lietuvos naudai Varšuvos 1938 m. pavasarį rimčiau neišgašdino. Greičiau priešingai – netiesiogiai tarsi patvirtino, kad einama teisingu keliu. Lenkijos URM su ministru Józefu Becku priešakyje buvo tvirtai įsitikinusi, kad „*šiuo metu Sovietų mobilizacija yra neįmanoma*“, o patys sovietai tiesiog „*baiminasi presti-*

⁴² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro JAV Povilo Žadeikio 1938 03 23 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamentui// Ibid., f. 656, ap. 1, b. 129, l. 366.

⁴³ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSRS J. Baltrušaičio 1938 03 16 šifruota telegrama Nr. 18 Lietuvos URM// Ibid. l. 362.

⁴⁴ Lenkijos ambasadoriaus Maskvoje W. Grzybowskiio 1938 03 17 šifruota telegrama Nr. 18 Lenkijos užsienio reikalų ministrui J. Beckui// *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938* [Redaktor Marek Kornat], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 141–142.

žinio angažavimosi Lietuvos pusėje, nes, atsižvelgiant į mūsų besąlygišką pasiryžimą veikti, visa tai pasauliui galiausiai paliudytų tik Rusijos silpnumą⁴⁵. Taigi, žvelgiant plačiau – per Lenkijos geopolitinių interesų ir tarptautinės propagandos prizmę, – Varšuvos ultimatas Lietuvai turėjo sukurti ne tik Lietuvos ir Lenkijos diplomatinių santykių pamatą, bet ir pademonstruoti pasauliui išaugusią Lenkijos valstybės politinę galią ir prestižą. Neatsitiktinai Lenkijos pasiuntinys Bukarešte Mirosławas Arciszewskis, netiesiogiai atliepdamas ministro J. Becko 1938 m. kovo 18 d. slaptai instrukcijai Lenkijos ambasadoriams ir pasiuntiniams užsienyje⁴⁶, po pokalbio su Rumunijos užsienio reikalų ministru Gheorghe'u Tătărescu jau kovo 22 d. savo šefui skubėjo raportuoti, jog „po Anshluso ir lietuviškos krizės Lenkijos prestižas šiame krašte labai išaugo. Anshlusas pavertė Lenkiją šioje Europos dalyje vienintele patrauklia jėga, o lietuviška krizė parodė, kad ši jėga gali veikti energingai ir savarankiškai“⁴⁷.

Iš esmės tuo pat metu kovo 11-osios incidento „tarptautinę“ reikšmę patvirtino ir pats maršalo J. Piłsudskio mokinys ir protežė⁴⁸ Lenkijos užsienio reikalų ministras pulkininkas Józefas Beckas, kuris tarp Vokietijos–Austrijos ir Lenkijos–Lietuvos santykių raidos matė gana apčiuopiamą ryšį⁴⁹. Lenkijos Senate, atsakydamas į opozicijos interpeliaciją dėl Lietuvos ir Lenkijos incidento prie administracinės linijos^{50*}, ministras kiek arogantiškai ir tiesmukai, be didesnių diplomatinių reveransų, tačiau kartu gana lakoniškai senatoriams pareiškė: „Apie patį incidentą kal-

⁴⁵ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Rumunijoje M. Arciszewskio 1938 03 22 slaptas pranešimas Nr. 52/R/18 užsienio reikalų ministrui J. Beckui// AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych [toliau – MSZ] 6121, k. 3–5.

⁴⁶ Lenkijos užsienio reikalų ministro J. Becko 1938 03 18 (5 val. ryto) šifruota telegrama – instrukcija Lenkijos diplomatinėms atstovybėms užsienyje dėl Lietuvos–Lenkijos konflikto// *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938* [Redaktor Marek Kornat], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 142–143.

⁴⁷ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Rumunijoje M. Arciszewskio 1938 03 22 slaptas pranešimas Nr. 52/R/18 užsienio reikalų ministrui J. Beckui// AAN, MSZ 6121, k. 3–5.

⁴⁸ **Kornat M.** *Józef Beck – zarys biografii politycznet (1894–1939)*// *Niepodległość* (Warszawa), 2005, t. 55, s. 36–106.

⁴⁹ **Кантор Ю., Волос М.** *Треугольник Мускава–Варшава–Берлин*, Санкт-Петербург: Европейский дом, 2011, c. 180.

⁵⁰ * Tarpukario Lenkijos politinėje retorikoje ir oficialiuose dokumentuose (istoriniuose šaltiniuose) ji vadinama tiesiog „valstybės siena“.

bėsiu trumpai, nes, nepaisant jo dramatiškos eigos, jis yra tik dalis didelio tarptautinio klausimo [paryškinta – A. K.]. Tačiau privalau pabrėžti du dalykus. Žuvo pasienio apsaugos korpuso kareivis. Jeigu jo kraujas sustiprins dviejų kaimyninių tautų, lenkų ir lietuvių, susitarimą, vadinasi, jis žuvo dėl kilnaus reikalo.⁵¹ Taigi, apibendrintai ir vaizdžiai tariant, Lenkijos politinio elito požiūriu, 1938-ųjų pavasarį Antroji Žečpospolita jau beveik Guliverio žingsniais kopė į savo politinės laimės ir didybės zenitą.

MINISTRO S. LOZORAIČIO MATAS KREMLIUI IR...

Prancūzijos URM ir politikai Lietuvos ir SSRS santykių situaciją Lenkijos ultimatumo kontekste matė ir vertino priešingai nei amerikiečiai. Prancūzijos diplomatai stebėjosi, kodėl Lenkijos ultimatumo dienomis ir bendrai dėl lietuvių ir lenkų konflikto Kremlius staiga pamiršo savo anksčiau politines simpatijas Lietuvai ir užėmė tokią gana „*attitude molle*“^{52,53}. Tuomečiam Prancūzijos užsienio reikalų ministrui Josephui Paului Boncourui esą „*net kilęs klausimas, ar tikrai Sovietai pradedą nebesiinteresuoti Lietuvos likimu, kaip kad seniau buvo, ar Rusija tiesiog pasidariusi bejėgė Europos politikoj*“⁵⁴. Žinoma, neatmestina, kad Prancūzijos URM nusistatymas ir vertinimai šiuo klausimu galbūt galėjo būti ir kitokie, jeigu prancūzai būtų žinoję, kad pats Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis 1938 m. kovo 14–16 dienomis, lietuvių ir lenkų santykių krizei gilėjant ir Europos diplomatinuose sluoksniuose vis intensyviau cirkuliuojant gandams apie Varšuvoje rengiamą ultimatumą Lietuvai⁵⁵,

⁵¹ Lenkijos užsienio reikalų ministro J. Becko 1938 03 23 kalba Senate atsakant į opozicijos interpeliaciją// HIA, Ambasada RP w Londynie, 100/7 Mikrofilm ze zbiorów Archiwum Akt Nowych.

⁵² * suglebusi laikysena, pasyvumas (pranc.)

⁵³ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1938 03 28 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 80.

⁵⁴ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje Petro Klimo 1938 03 25 konfidencialus pranešimas Nr. 991 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// Ibid., l. 91.

⁵⁵ Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje patarėjo dr. L. Natkevičiaus 1938 03 16 konfidenciali *Pro memoria* Lietuvos URM Politikos departamentui apie pasikalbėjimą su Prancūzijos URM Politikos departamento vicedirektoriumi E. Charveriatu // LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 400.

diplomatinės pagalbos „*raminančiai paveikti Lenkiją*“ kreipėsi tik į britus, prancūzus ir italus, tokiu būdu iš Lietuvos–Lenkijos santykių krizės sprendimo, o kartu ir iš viso šio painaus politinio ir diplomatinio žaidimo gana pragmatiškai ir efektingai *de facto* pašalino ne tik Trečiąjį reichą, bet ir ilgamečius tradicinius Lietuvos diplomatijos sąjungininkus santykių su Lenkija klausimu rusus. Galima sakyti, jog tai buvo savotiškas ministro S. Lozoraičio *šachas* ir *matas* SSRS veiksmui Lietuvos–Lenkijos konflikte.

S. Lozoraičio politinę ir diplomatinę taktiką pačiose Lenkijos ultimatumo išvakarėse savo *Pro memoria* preciziškai aprašė tuometis URM generalinis sekretorius, vienas artimiausių, patikimiausių S. Lozoraičio bendražygių J. Urbšys. Štai ką jis rašė:

„*Apie visa tai* [gandus apie Varšuvoje rengiamą ultimatumą – A. K.] p. *Užsienių Reikalų Ministeris Lozoraitis painformavo: Italijos ministerį p. Fransoni 22 val., Sovietų Sąjungos ministerį p. Krapivincevą – 22 val. 30 min., o Užsienių Reikalų Ministerijos Generalinis Sekretorius – anglų chargé d'affaires p. Prestoną 21 val. 10 min., Vokietijos Ministerį Zechliną 21 val. 45 min. ir Prancūzijos pasiuntinybės sekretorių p. Neyrac 23 val. 40 min. Ponams Preston, Neyrac ir Fransoni, painformavus apie šį klausimą, buvo dar pridėtas Lietuvos vyriausybės prašymas į jų vyriausybės paveikti raminausiai Lenkijos vyriausybę, o taip pat buvo pridėta, kad Lietuva sutinka šį incidentą atiduoti svarstyti procedūrai, kuri abiejų suinteresuotų šalių būtų sutartinai nustatyta. Ponui Zechlinui ir Sovietų ministeriui prašymo raminančiai paveikti Lenkijos vyriausybę nebuvo perduota.*“⁵⁶

Taigi 1938 m. kovo viduryje, Lietuvos ir Lenkijos santykių įtampai sparčiai kylant, sovietų diplomatija ir pats jos charizmatiškasis vadovas, litvakas Maksimas Litvinovas pateko į gana klampią ir neaiškią padėtį. Vaizdžiai tariant, buvo „įvartytas į kampa“: Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Jurgis Baltrušaitis, remdamasis tuo, kad vietos diplomatiniam korpusė vis plačiau sklinda gandas apie Lietuvai gresiantį Lenkijos ultimatumą, naudodamasis savo autoritetu Maskvoje, kreipėsi skubios diplomatinės pagalbos į sovietinius pareigūnus. Tačiau nei naujasis SSRS pasiuntinys

⁵⁶ Lietuvos URM generalinio sekretoriaus J. Urbšio 1938 03 15 slapta *Pro memoria* apie naktį iš kovo 14-osios į 15-ąją įvykusius ministro S. Lozoraičio ir jo paties susitikimus su Lietuvoje reziduojančiais Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos, Vokietijos ir SSRS diplomatais// *Ibid.*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 426–427.

Kaune Pavelas Nikolajevičius Krapivincevas⁵⁷, nei ilgametis sovietų karo atašė Lietuvoje generolas leitenantas Ivanas Petrovičius Tiagunovas tuo metu negalėjo patvirtinti, kad Lietuvos diplomatinės vadovai iš tiesų pageidauja, jog SSRS diplomatiškai ar politiškai įsikištų sprendžiant Lietuvos–Lenkijos santykių krizę.

Apibendrinant SSRS diplomatinį veiksnių Lietuvos–Lenkijos konfliktyje 1938 m. kovą, galima sakyti, kad labiausiai tikėtinos dvi versijos: 1) kovo 15-osios J. Baltrušaičio kreipimasis diplomatinės pagalbos į M. Litvinovą buvo ne tiek instrukcijų iš Kauno vykdymas, kiek tam tikra jo paties diplomatinė improvizacija, ko jis niekada nevengė, bei iš ankstesnių metų veiklos Maskvoje paveldėta inercija, kai neutralizuojant tariamas ar realias Lenkijos politines grėsmes beveik visada buvo mušama Rusijos korta⁵⁸; 2) būtent J. Baltrušaičio ir P. N. Krapivincevo, taip pat I. P. Tiagunovo siunčiamų diplomatinė signalų netolygumas ar net prieštaravimas (nelygu, kaip pačioje sovietinėje diplomatijoje tai buvo interpretuojama) galėjo suponuoti ir daugiau ar mažiau specifinę, aptakią Maskvos reakciją, kaip taikliai apibendrinio Lenkijos ambasadorius Maskvoje, palyginti „*lengva*“ sovietų „*démarche Lietuvos pasiuntinio įtakoje ir jo naudai*“.

Kita vertus, S. Lozoraičio gana demonstratyvus nusigrėžimas nuo SSRS, regis, Maskvoje neliko nepastebėtas ir jau netrukus tai davė tam

⁵⁷ *Pavelas Nikolajevičius Krapivincevas kaip Sovietų Sąjungos naujasis pasiuntinys į Lietuvą atvyko tik 1937 m. gruodžio 30 d. – t. y. iš esmės jau Lenkijos ultimatumo išvakarėse. Pažymėtina, kad P. N. Krapivincevas pagal išsilavinimą buvo gydytojas ir iki paskyrimo į Kauną su diplomatine veikla ar juo labiau profesionalia diplomatine tarnyba neturėjo nieko bendra. Be to, jis nebuvo nei bent kiek žymesnis sovietų politikas, nei visuomenės veikėjas. Taigi labai panašu, kad į diplomatinę tarnybą pateko, galima sakyti, atsitiktinai. Pirmiausia, regis, todėl, kad 1937–1938 m. J. Stalino „valymų“ metu sovietinė diplomacija smarkiai nukraujavo ir jai tiesiog fiziškai ėmė trūkti „kadrų“. Kita vertus, jo pakvietimą į sovietinę diplomatinę tarnybą 1937 m. gale galbūt lėmė ir tai, kad, dirbdamas gydytoju, jis pasižymėjo kaip naujų gydymo metodų pradininkas ir diegėjas, turėjo tam tikrą autoritetą tarp kolegų, neblogai mokėjo keletą Vakarų Europos kalbų. Kaune P. N. Krapivincevas neužsibuvo: jau 1938 m. spalio 8 d. buvo atšauktas į Maskvą ir po trumpų instrukcijų diplomatinio darbo dirbti išsiųstas jau į kitą Europos sostinę.

⁵⁸ Plačiau apie poeto ir diplomato J. Baltrušaičio diplomatinės veiklos taktiką ir niuansus Maskvoje žiūrėti: **Kasparavičius A.** *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties analizė*, Vilnius: LII leidykla, 1996; **Kasparavičius A.** Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas“ Varšuvai (1926–1936)// *Lietuvos diplomacija XX amžiuje*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 92–118.

tikrų vaisių. Tų pačių metų vasaros pradžioje Lietuvoje dirbęs dar nuo 1933 m., todėl vietos diplomatiniam korpuse puikiai žinomas ir gana įtakingas SSRS karo atašė generolas leitenantas I. P. Tiagunovas visiškai netikėtai buvo atšauktas⁵⁹, o į jo vietą atsiųstas „eilinis“, „pilkas“ ir niekam nežinomas rusų artilerijos majoras Ivanas Michailovičius Korotkičas. Įtakingo ir „su ryšiais“⁶⁰ generolo I. P. Tiagunovo staigus išvykimas iš Kauno ir niekam nežinomo ir neįdomaus majoro atvykimas 1938 m. birželio gale – liepos pradžioje vietos diplomatiniam korpuse tapo tikra „sensacija“⁶¹. Gerokai žemesnio rango Rusijos karininko atsiuntimas į Lietuvą vietos diplomatiniam korpuse sukėlė spėlionių, kad Lietuvos ir Lenkijos diplomatinių santykių užmezgimas ir lenkų politinės įtakos plėtra Lietuvoje lėmė tai, jog Kremlius savo ineresų lauką šiame Baltijos jūros regione siaurina ir Lietuvą „užleidžia“ Lenkijai. Tiesa, Kaune rezidavę užsienio diplomatai negalėjo nuspręsti, ar tai tik laikinas ir taktinis Kremliaus atsitraukimas, ar vis dėlto strateginė kryptis. Tokius ir panašius gandus skatino ir kai kurių šalies valdžios vyrų bei aukšto rango lietuvių karininkų privatūs „išsitarimai“, kad, dar visai neseniai žadėję „padėti perginkluoti“ Lietuvos kariuomenę, pastaruoju metu sovietų pareigūnai į jokiais kalbas nebesileidžia.

TARP DRAUGŲ, KAIMYNŲ IR SAJUNGININKŲ

Lenkijos karo atašė Romoje pulkininko Niewęglowskio akimis, sančiai, gal net kiek aristokratiškai ir iš aukšto, tačiau su jaukia simpatija lenkams į kažkur tolimojoje „šiaurėje“ staiga įsiliepsnojusį lietuvių ir lenkų diplomatinį konfliktą pažvelgę fašistinės Italijos spauda – *Il Giornale d'Italia*⁶². O Lietuvos diplomatų požiūriu, daugiau ar mažiau nuoširdžias

⁵⁹ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Lietuvoje F. Charwato 1938 07 07 slaptas pranešimas Nr. 417/2 užsienio reikalų ministrui plk. J. Beckui// AAN, Sztab Główny, sygn. 616/315, k.187–188.

⁶⁰ *Kai kurie duomenys leidžia kelti versiją, kad ilgus metus dirbdamas sovietų karo atašė darbą Lietuvoje generolas I. P. Tiagunovas kartu veikė ir kaip GPU rezidentas. Kad daugiausia dėl jo pranešimų 1934–1937 m. iš Lietuvos buvo išstumtas įtakingas SSRS pasiuntinys Kaune Michailas Karskis, turėjęs nemažą paties prezidento Antano Smetonos pasitikėjimą, bei kai kurie kiti sovietų diplomatai.

⁶¹ Ibid., k. 188.

⁶² Lenkijos karo atašė Italijoje Niewęglowskio 1938 04 12 slaptas raportas Nr. 4157

simpatijas Lietuvai ir lietuviams tomis neramiomis dienomis aktyviau ar santūriau reiškė čekoslovakų, prancūzų, švedų, suomių, amerikiečių, turkų ir kai kurių kitų šalių spauda, diplomatai, taip pat tiesiog eiliniai piliečiai, daug Tautų Sąjungos pareigūnų ir tarnautojų⁶³, kai kurie aukšti Vatikano pareigūnai ir diplomatai. Pavyzdžiui, Nepaprastųjų bažnytinių reikalų kongregacijos sekretorius Domenico Tardini, ilgai nedvejojęs, pritarė Lietuvos laikinojo pasiuntinio prie Šventojo Sosto dr. Kazimiero Grauzinio nuomonei, kad Lenkijos pasirinkta politinė taktika ir ultimatumas Lietuvai rodo tik vieną dalyką – jog Varšuva tarptautinėje arenoje vis labiau nusigręžia nuo Vakarų demokratijoms būdingų politinių standartų ir vis nuosekliau „seka Hitlerio metodu“⁶⁴. Kartu Vatikano diplomatas neabejojo, jog incidentas prie demarkacijos linijos Lenkijos užsienio reikalų ministrui Józefui Beckui iš esmės buvo „tik pretekstas ultimatumui“ paskelbti, ir stebėjosi, kad diplomatiniais santykiams tarp dviejų kaimyninių šalių užmegzti „pasirinktas labai neįprastas metodas tarptautiniuose santykiuose“⁶⁵.

Tokiai Šventojo Sosto pareigūnų nuomonei kovo 15–23 dienomis iš esmės antrino ir laisvoji Šiaurės Amerikos spauda. Štai kovo 16-ąją *The New York Times* korespondentas iš Ženevos šio dienraščio puslapiuose gana laisvai ir plačiai samprotavo apie Vokietijos ir Lenkijos „suokalbį“ prieš Lietuvą⁶⁶, o kovo 18-ąją – pasaulyje jau pasklidus žiniai apie Lenkijos ultimatumą Lietuvai – tas pats dienraštis rašė, jog Lietuvos pasienyje sutelkta Lenkijos kariuomenė yra „pasiryžusi“ tiesiog „užplūsti“ Lietuvą, o šis Varšuvos žingsnis „žiaurus ir neteisingas“. Tą pačią kovo 18-ąją *Chicago American* apgailestavo ir stebėjosi, kad „Hitleris ir Lenkija susitarę!“

Lenkijos kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui// AAN, MSZ, 616/345, s. 134–135.

⁶³ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Tautų Sąjungos plk. K. Škirpos 1938 03 18 konfidencialus pranešimas Lietuvos URM// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2082, l. 286–287; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Tautų Sąjungos plk. K. Škirpos 1938 03 20 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// Ibid., l. 147–158.

⁶⁴ Lietuvos *Chargé d’Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Grauzinio 1938 03 21 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// Ibid., l. 134–135.

⁶⁵ Ibid., l. 135.

⁶⁶ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro JAV P. Žadeikio 1938 03 23 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamentui// Ibid., f. 656, ap. 1, b. 129, l. 366–367.

o *Washington Post* savo vedamajame prikišo lenkams, kad „Hitlerio darbas Austrijoje, žinoma, yra pavyzdys Lenkijai“⁶⁷. Kovo 19-ąją amerikiečių spaudos Lenkijos kritikos ataka tęsėsi: *Washington Post* pasižymėjo paskelbdamas žinomo amerikiečių publicisto Barneto Novero aštrią kritinę satyrą „*Baltic Bully – Poland imitates Hitler*“^{68*}. *Washington Star* pasirodė Lietuvai simpatizuojantis redakcijos straipsnis „*A Baltic Austria*“^{69**}, o *New York Times* išspausdino rašinį „*Europe under Ultimatums*“^{70***}, kuriame tarp Berlyno ir Varšuvos politikos tarptautinėje arenoje brėžiamos gana ryškios sąsajos⁷¹. Jau priėmus ultimatumą, kovo 21 d. *New York Times* įvadiniame redakcijos straipsnyje „*Lithuania Surrenders*“^{72*} reziumavo, kad „lenkų atsiekti rezultatai durtuvų pagelba neduoda gero pagrindo dėl lietuvių lenkų santykių sunormalizuoti ateityje, nors lenkai dabar ir tikisi, kad jie galės vadovauti tai neutraliai valstybių grupei nuo Baltijos iki Juodųjų marių su 42 mil. gyventojų“⁷³.

Švedų diplomatus ir visuomenę taip pat itin stebino lenkų pasirinktas, bet pasaulyje iki šiol „dar negirdėtas būdas“ diplomatiniams santykiams tarp šalių užmegzti. Švedijos URM pareigūnai Lietuvos pasiuntinį Stokholme savotiškai guodė, kad jie tiesiog „net neišivaizduoja“, kaip diplomatiniai santykiai gali būti užmegzti pasitelkiant jėgą, grasinimus ir ultimatumą. Švedų viešoji nuomonė ir spauda Lenkijos ultimatumo Lietuvai klausimu skilo. Refleksijų būta labai daug ir įvairių. Apie šiaurietiskai santūrią švedų reakciją Lietuvos pasiuntinys Stokholme Vytautas Gylys į Kauną rašė:

„Lenkų ultimatumas Lietuvai kuo plačiausiai buvo komentuojamas Švedijoje. Jei būtų galima surinkti visus švedų spaudos atsiliepimus apie kovo mėn. 15–19 dien. įvykius, tai laikraščių iškarpos sudarytų tomą, didesnio kaip 1 kilogr. svorio. Palankiausias mums straipsnius talpino socialistinė spauda. Dešinioji iškart neteko galvos: ji atrodė pabūgusi tų pasėkų, kurias

⁶⁷ Ibid., l. 367.

⁶⁸ * Baltijos šantažistas – Lenkija mėgdžioja Hitlerį (angl.)

^{69**} Baltijos Austrija (angl.)

⁷⁰ *** Europa prispausta ultimatumų (angl.)

⁷¹ Ibid.

⁷² * Lietuva kapituliavo (angl.)

⁷³ Ibid., l. 367–368.

*galėtų iššaukti neapgalvotais žygiais karštagalviai lenkai. <...> švedų dešinieji net sukonstravo teoriją, kad po lenkų ultimatumo ir mūsų nusileidimo Europos taika tik išlošusi.*⁷⁴

Japonijos, D. Britanijos, Vengrijos, Bulgarijos, Estijos, Latvijos ir Italijos diplomatai ir (ar) kariškiai į Lietuvai gresiantį pavojų reagavo arba visiškai neutraliai, abejingai, arba vangiai ir pasyviai, o kai kuriais atvejais tam tikra prasme netgi piktdžiugiškai. Pavyzdžiui, Japonijos kariniai diplomatai Maskvoje, teisindami Varšuvos veiksmus, įtarinėjo Lietuvą sudarius slaptą karinę sąjungą su bolševikine Rusija ir atvirai skleidė šiuos gandus vietos diplomatiniam korpuse⁷⁵.

Ne ką palankiau Lietuvai į kilusią krizę reagavo ir šiaurisia Baltijos Antantės dalyvė Estija. Estijos kariuomenės Generalinio štabo viršininkas generolas majoras Nikolai'us Reekas dar ultimatumo Lietuvai įteikimo išvakarėse Lenkijos karo atašė Taline majorui Szczekowskiui atvirai pareiškė: *„Mums tas pats, kas bus Kaune, lietuviai ar jūs, tačiau aš turiu rimtai atsižvelgti į tai, kad Maskva gali suteikti Kaunui paramą. Mūsų pozicija yra žinoma, jeigu taip nutiktų, mes nepraleisime Sovietų pagalbos, tačiau aš turiu atsižvelgti į galimus Sovietų lėktuvų, dislokuotų Leningrado apygardoje, skrydžius virš mūsų teritorijos Pečioros apylinkėse, potvarkius reikėtų duoti iš anksto, todėl prašau Poną tik man suteikti informaciją apie jūsų galimus įsakymus kariuomenei, kad mes galėtume iš anksto imtis atitinkamų saugumo priemonių.*⁷⁶

Sprendžiant iš išlikusių lenkiškų istorinių šaltinių, iš esmės labai panašios ar net tokios pat pozicijos laikėsi ir Estijos kariuomenės vyriausiasis vadas generolas leitenantas Johanas Laidoneris, kurį 1938 m. kovą staiga kilusi Lietuvos ir Lenkijos santykių krizė domino tik tiek, kiek ji galėjo „išjudinti“ Sovietų Sąjungos politinius ar karinius veiksmus regione

⁷⁴ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Švedijoje V. Gylio 1938 03 23 konfidencialus pranešimas Lietuvos URM Politikos departamentui// Ibid., f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 105.

⁷⁵ Lietuvos karo atašė Maskvoje plk. K. Skučo 1939 03 31 slaptas pranešimas Nr. 16 Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui// Ibid., f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 62.

⁷⁶ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Estijoje W. Przesmyckio 1938 03 25 slaptas pranešimas Nr. 75/5 užsienio reikalų ministrui J. Beckui// AAN, MSZ, 6121, k. 62–86.

ir pavojingai atsiliepti Estijos saugumui⁷⁷. Lietuvai ultimatumą priėmus, J. Laidoneris pastebimai lengviau atsipūtė ir Lenkijos pasiuntinį Taline Wacławą Przesmyckį „nuoširdžiai pasveikino“ net du kartus. Apie šiuos sveikinimus bei pokalbį su Estijos kariuomenės vyriausioju vadu pasiuntinys pulkininkui J. Beckui kiek vėliau Varšuvai laimingas raportavo:

„Apie 14 val. grįžau į pasiuntinybę, telefonu mane pasveikino generolas Laidoneris, po to ministras Mülleris ir dar daug oficialių ir privačių asmenų. <...> Apie 17 val. aplankiau generolą Laidonerį, norėdamas padėkoti už sveikinimus ir išsamiai informuoti apie dviejų pastarųjų dienų įvykius <...>. Generolas Laidoneris pokalbio su manimi metu: 1. dar kartą nuoširdžiai pasveikino ir savo vardu pasakė daug gražių žodžių mano adresu; 2. pabrėžė atlikto darbo svarbą, pasakęs, kad tai ateityje leis pagerinti Estijos ir Lenkijos santykius; 3) neslėpė pasitenkinimo, kad visa tai įvyko Estijos teritorijoje, o ne Latvijoje ar kur kitur, nes, jo manymu, „čia atmosfera buvo geresnė, bent nuoširdesnė“; 4. taip pat neslėpė, kad „nors svarbiausias darbas nuveiktas, tačiau, ypač iš pradžių, dar bus labai, labai daug sunkumų.“⁷⁸

Todėl visiškai nestebina, jog 1938 m. pavasarį Taline rezidavę Lenkijos diplomatai estais liko tiesiog sužavėti. Po pokalbių su Estijos generolais Lenkijos pasiuntinys į Varšuvą rašė, kad konflikto metu estų kariškių „užimta pozicija geriausiai apibūdina šią mažą, bet šaunią tautą ir rodo, kad visada galime ja pasikliauti“⁷⁹.

Nenuvylė tomis tarptautinės įtampos dienomis lenkų diplomatijos ir estų spauda. Pirmiausia – didieji dienraščiai, kurie, pasak Lenkijos pasiuntinio Taline, ne tik keletą dienų iš eilės skelbė Lenkijai parankius, naudingus straipsnius, bet ir ignoravo arba tiesiog blokavo Lenkijos politikai nepalankius tarptautinius komentarus ir pranešimus. Ir dėl to susilaukė Lenkijos diplomatų padėkų. Incidentui sėkmingai pasibaigus, apie šią Estijos spaudos paslaugą W. Przesmyckis J. Beckui kiek patetiškai ir patenkintas savimi rašė:

„Beje, <...> iš užsienio nebuvo praleidžiama absoliučiai jokia kelianti sąmyšį ir tendencinga informacija, galėjusi padidinti nerimą ir susierzinimą dėl tariamos SSRS, Prancūzijos ir kt. pozicijos, to pirmiau-

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

sia siekė įvairūs Prancūzijos šaltiniai ir šaltiniūkščiai, taip pat tai, kad kas dieną, ypač stambiausiam laikraštyje [„Paevalth“ – A. K.], buvo spausdinami p. Tammerio straipsniai (š. mėn. 16, 17 ir 18 d.), pabrėžiantys mūsų pozicijos pagrįstumą ir nuosaikumą. <...> Po pietų per čionykštės telegrafo agentūros direktorių Kornelą pareiškiau dėkingumą ir padėką spaudai ir vyriausiajam redaktoriui Tammeriui už jo straipsnius, paskelbtus kovo 16, 17 ir 18 d.⁸⁰

Tradiciškai, taip, kaip būdinga jų politikai, į virš Lietuvos pakibusią Lenkijos invazijos grėsmę sureagavo ir britai. Vos prieš kelias dienas įvykdytas Austrijos anšliusas ir dėl to Europoje kilusi tam tikra tarptautinė sumaištis bei išaugusi politinė įtampa ir prie Lietuvos–Lenkijos administracinės linijos netikėtai (*Sic!*) įvykęs kruvinas incidentas Londonui pasirodė visai palankios aplinkybės, kuriomis pagaliau galima būtų sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos diplomatinius santykius. Kovo 15 d. popietę Didžiosios Britanijos reikalų patikėtinis Kaune Thomas Hildebrandtas Prestonas savo vyriausybei į Londoną atsargiai pranešė, „kad Lietuvą yra užvaldžiusi panika, kad lietuviai norėtų taikiai išspręsti incidentą“ ir „kad sąlygos lenkams ir lietuviams dabar susitarti yra veikiausiai palankios“⁸¹.

Jau kitą dieną T. H. Prestono į Londoną perduota informacija buvo žinoma ir Varšuvai. Kovo 16 d. susitikime su Lenkijos URM valstybės pasekretoriumi Janu Szembeku Didžiosios Britanijos ambasadorius Varšuvoje seras Howardas Kennardas ne tik perdavė T. H. Prestono nuomonę apie „paniką“ Lietuvoje ir palankų metą megzti Lietuvos ir Lenkijos diplomatinius santykius, bet ir išraiškingai paaiškino, kaip tai reikėtų padaryti: „Anglijos vyriausybė nenori nei veltis, nei kištis į mūsų [Lenkijos – A. K.] santykius su Lietuva. Ji tik yra suinteresuota taikos palaikymu ir suteikia mums šią informaciją tikėdamasi, kad šis reikalas galės būti sutvarkytas draugiškai.“⁸² Nenuostabu, kad Lenkijos URM pasekretorius, nuoširdžiai už šią informaciją padėkojęs, iškart nuskubėjo „informuoti Poną Ministrą Becką“, tik grįžusį po vizito Romoje ir pokalbių Vienoje su

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Lenkijos URM valstybės sekretoriaus Szembeko 1939 03 16 visiškai slaptas užrašas apie pasikalbėjimą su Didžiosios Britanijos ambasadoriumi Varšuvoje seru H. Kennardu „apie situaciją Lietuvoje“// *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*, Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 139–140.

⁸² Ibid., s. 140.

A. Hitlerio vietininku Arturu Zeissu-Inqwartu⁸³.

Atitinkamai Didžiosios Britanijos reikalų patikėtinis Thomas Hildebrandtas Prestonas elgėsi ir Kaune. Kovo 17-osios vidurnaktį iš URM generalinio sekretoriaus Juozo Urbšio sužinojęs apie Lietuvai įteikto Lenkijos ultimatumo turinį, T. H. Prestonas užuolankomis ėmė teisinti Varšuvos politiką ir samprotauti, kad šis lenkų „*strateginis manevras*“ galės būti nukreiptas „*prieš Vokietiją*“, kuri siekia politiškai įsitvirtinti regione. Lietuvos URM generaliniam sekretoriui suabejojus tokios argumentacijos racionalumu, T. H. Prestonas, netekęs kantrybės, tiesiai į akis išrėžė: „*Lenkija taip pasielgė tik dėl to, kad tvirtai žinojo, jog derybomis su Lietuva niekadosis prie diplomatinių santykių užmezgimo neprieitų.*“⁸⁴

Dėl Lietuvai įteikto ultimatumo priekaištų iš Londono Varšuva neišgirdo ir vėliau. Britų ambasadorius Varšuvoje seras Howardas Kennardas kovo 19 d. popietę iš Varšuvos į Londoną ministrui lordui E. Halifaxui rašė:

„*Pasipiktinimo banga Lenkijoje padarė negalimą Lenkijos vyriausybės pasitraukimą nuo pozicijų ir Lenkijos vyriausybė nebūtų galėjusi atsisakyti naudoti pačias griežčiausias priemones, jei Lietuvos vyriausybė nebūtų sutikusi su Lenkijos iškeltomis sąlygomis. <...> Čia visi yra tos nuomonės, kad jeigu sąlygos nebūtų priimtos, tai Lenkijos kariuomenė būtų perėjusi sieną tą pačią naktį.*“⁸⁵

Kovo 31 d. Londone, *Foreign Press Association* rūmuose, vykusių pusryčių, kurie buvo surengti Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro garbei, metu lordas Edwardas Halifaxas Lenkijos telegramų agentūros PAT korespondentui Londone Stefanui Litaueriui kalbėjo, kad lietuviai būtų buvę tiesiog „*foolish*“⁸⁶, jeigu nebūtų sutikę su tokiais išmintingomis ultimatumo, kurio reikalavimai buvo „*neatremiamai pagrįsti*“, sąly-

⁸³ Skóra W., *Služba konsularna Drugiej Rzeczpospolitej: organizacja, kadry i działalność*, Toruń, 2006, s. 103.

⁸⁴ Lietuvos URM generalinio sekretoriaus J. Urbšio 1938 03 18 slapta Pro Memoria „Lenkų ultimatumo įteikimas svetimųjų valstybių atstovams“// *LCVA.*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 278.

⁸⁵ Lietuvos URM generalinio sekretoriaus J. Urbšio 1938 04 21 slapta Pro Memoria apie pasikalbėjimą su Didžiosios Britanijos reikalų patikėtinium Kaune T. H. Prestonu// *Ibid.*, l. 41.

⁸⁶ * *kvaili* (angl.)

gomis, ir kad jis pats buvęs visiškai už ultimatumo sąlygų priėmimą: „*I am all for it.*“^{87**88} „*Su didžiausia pagarba*“ E. Halifaxas lenkų žurnalistui pareiškė, kad „*valstybininko*“ J. Becko politiką laiko „*very wise*“^{89***}.

Neparanki Lietuvai tuomet buvo ne tik oficialiojo Londono pozicija. Labai panašiai mąstė ir Didžiosios Britanijos demokratinė opozicija. Kai kurie leiboristų lyderiai, pavyzdžiui, buvęs Jo Didenybės prie Tautų Sąjungos įgaliotasis ministras Noelis Filipas Bakeris, visą ilgametę Lietuvos kovą dėl Vilniaus vadino tiesiog lietuvių „*inferiority complex*“^{90*}, o Lietuvai atsisakius užmegzti diplomatinis santykius su Lenkija, buvo linkęs pateisinti net Lenkijos karinę invaziją į Lietuvą⁹¹.

Pernelyg neakcentuojant pasyvios ir neigiamos tarptautinės reakcijos, prasminga išryškinti teigiamas tarptautines nuostatas Lietuvos atžvilgiu. Pavyzdžiui, apie amerikiečių, čekoslovakų, estų ir prancūzų reakciją į Lenkijos ultimatumą Lietuvai plk. K. Skučas Kaunui raportavo: „*Užtat su ypatingu pasigėrėjimu aš čia turiu paminėti Amerikos karo attaché, kuris ne tik mums rodė savo palankumą, visiškai buvo mūsų pusėje, bet ir kitų tarpe skeidė ir stiprino mums palankią opinią. Panašiai elgėsi čekoslovakas ir iš dalies estų karo attaché. Prancūzus mūsų su lenkais reikalas domino tik tiek, kiek iš jo gali kilti karas, į kurį gali įsivelti Rusija, Prancūzija, Vokietija. Prancūzų simpatijos neabejotinai mūsų pusėje,*“ bet jie nenori karo⁹².

Iš Vakarų Europos didžiųjų valstybių Lenkijos ultimatumo dienomis Lietuvą bene labiausiai palaikė būtent Prancūzijos diplomatai, spauda ir visuomenė. Tą pačią kovo 15 d., kai T. H. Prestonas iš Kauno į Londoną rašė apie Lietuvą tariamai apėmusią „*paniką*“ ir tariamai palankiausia metą siekti sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius⁹³, Prancūzijos

⁸⁷ ** *Aš visiškai už tai.* (angl.)

⁸⁸ Lenkijos ambasadoriaus Londone grafo Edwardo Raczynskio 1938 04 01 slaptas pranešimas Nr. 49/Lt/15 užsienio reikalų ministrui J. Beckui//AAN, MSZ, 6121, k. 159–160.

⁸⁹ *** *labai protinga.* (angl.)

⁹⁰ *atsilikimo kompleksu.* (angl.)

⁹¹ Lenkijos ambasados Londone patarėjo A. Balińskio 1938 03 23 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Beckui// HIA, Ambasada RP w Londynie, 100/7. Mikrofilmas iš Lenkijos Naujųjų aktų archyvo.

⁹² Lietuvos karo atašė Maskvoje plk. K. Skučo 1939 03 31 slaptas pranešimas Nr. 16 Lietuvos kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui plk. K. Dulksniui ir Lietuvos URM// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 62.

⁹³ Lenkijos URM valstybės sekretoriaus Szembeko 1939 03 16 visiškai slaptas užrašas

URM generalinio sekretoriaus pavaduotojas Emille'is Charveriatas Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje patarėjui dr. Ladui Natkevičiui kalbėjo, kad „*dabartiniu momentu santykių sureguliuavimas su Lenkija, nors labai pageidautinas, bet sunku esą laukti, kad jis būtų pakankamai palankus Lietuvai. Nes tiek Becko asmuo, tiek ir tarptautinė padėtis neduodanti tinkamo ga-ge...*“^{94*}⁹⁵. Reikšminga ir tai, jog dar Lenkijos ultimatumo išvakarėse Prancūzijos URM siūlėsi Varšuvai tarpininkauti likviduojant kovo 11-osios incidento padarinius ir sprendžiant Lietuvos ir Lenkijos santykių likimą, tačiau Lenkijos URM, nepasitikėdama prancūzų diplomatija ar net įtardama jų tam tikrą politinį palankumą Lietuvai, į šį siūlymą nereagavo.

Dar ryžtingesnio moralinio palaikymo lenkų ultimatumo dienomis Lietuva sulaukė iš Sovietų Sąjungoje dirbančių Prancūzijos karinės diplomatijos atstovų ir šios šalies spaudos. Komentuodamas Lietuvos saugumo perspektyvas ir pokalbius su Maskvoje dirbančiais prancūzų sausumos karo atašė pulkininku leitenantu Palassé ir karo aviacijos atašė majoru Donzeau, plk. K. Skučas į Kauną 1938 m. kovo pabaigoje, be kita ko, rašė: „*Pulkininkui atrodo, kad Lenkijai užpuolus Lietuvą Sovietai turėtų padaryti viską, imtinai iki ginkluoto įsikišimo*“, o prancūzas majoras netgi pabrėžė, kad lenkų klastingumą patyrė dar 1919 m. vasarą, kai šie, norėdami nuslėpti savo karo veiksmus prieš Lietuvą, tuomet jį esą net jėga buvo uždarę vienoje sodyboje kažkur pietryčių Lietuvoje. Negana to, majoras Donzeau buvo įsitikinęs, kad jei SSRS, gindama Lietuvą, „*būtų priversta pulti Lenkiją ir Vokiečiai Lenkijai nepadėtų, tai Prancūzija nuo karo susilaikytų. Tačiau jei įsikištų Vokietija, tai Prancūzija nedelsiant ateitų į pagalbą Sovietams*“⁹⁶.

Dėl pernelyg proletuviško prancūzų spaudos tono, kai kurių žurnalistų antilenkiško nusistatymo ir aršios Varšuvos politikos kritikos Lenkijos

apie pasikalbėjimą su Didžiosios Britanijos ambasadoriumi Varšuvoje seru H. Kennardu „Apie situaciją Lietuvoje“// *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*, Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 139–140.

⁹⁴ * *užtikrinimo* (pranc.)

⁹⁵ Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo dr. L. Natkevičiaus 1938 03 16 konfidenciali Pro memoria apie pasikalbėjimą su Prancūzijos URM generalinio sekretoriaus pavaduotoju E. Charveriatu// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 400.

⁹⁶ Lietuvos karo atašė Maskvoje plk. K. Skučo 1939 03 31 slaptas pranešimas Nr. 16 Lietuvos kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 61.

ambasadorius Paryžiuje Juliuszas Łukasiewiczzius 1938 m. kovo viduryje *Quai d'Orsay* padarė net oficialų protesto demaršą⁹⁷. Jau atslūgus ultimatumo sukeltai įtampai, komentuodamas Prancūzijos spaudos, intelektualų ir eilinių prancūzų nuotaikas, P. Klimas iš Paryžiaus į Kauną rašė:

„Lenkija atrodo labai nustebusi, kad prancūzų viešoji opinija nepagyryt jos metodu, nors Lenkija yra tiesioginė sąjungininkė. Šios dienos vedamieji straipsniai „Le Temps“ ir socialistų (t. y. ministro pirmininko) organo „Le Populaire“ <...> labai aiškiai išdėsto lenkų nepasitenkinimus ir kartu duoda savo atsakymą. Atrodo, tarytum Lietuva būtų davusi gerą progą Prancūzijai parodyti kai kuriuos Lenkijos nelojalumus ir nekorektingumus internacionalinėje politikoje. <...> Pažįstami diplomatai, rašytojai, profesorai, publicistai ir šiaip „Société parisienne“, visur, kur tik tenka dabar su jais susitikti, labai gyvai man reiškia savo simpatijas ir dar labiau stebisi bei piktinasi lenkų elgesiu po to Lukasiėviciaus protesto.“⁹⁸

Įdomiai ir nevienareikšmiškai į Lietuvą ištikusią problemą reagoavo kraštutinio dešiniojo totalitarizmo keliu pasukusi vakarinė kaimynė – Vokietija. Viena vertus, tik ką aneksavusi Austriją ir tokiu būdu iškėlusį aikštėn savo agresyvią politiką, Vokietija nebuvo pasirengusi bent kiek plačiau aktyviai ir tiesiogiai reikštis tarptautinėje arenoje. Todėl jos spauda, vykdydama Vokietijos URM instrukcijas ir iš dalies pataikaudama Varšuvai, Lietuvos ir Lenkijos konfliktą komentavo beveik išimtinai remdamasi tik lenkiškais informacijos šaltiniais⁹⁹, dėl ko tarptautinėje arenoje kilo įtarimų, kad tokia Vokietijos reakcija gali būti kompensacija Lenkijai už nuolaidžią poziciją dėl Austrijos anšliuso¹⁰⁰. Kita vertus, Vokietijos karo atašė Maskvoje generolas Ernstas Köstringas ir kai kurie kiti čia dirbę vokiečiai diplomatai privačiai ragino SSRS aktyviau ginti Lietuvą nuo Lenkijos politinio spaudimo ir galimos karinės invazijos. Daug ką sako ir tai, jog būtent Lietuvos ir Lenkijos santykių krizės dienomis

⁹⁷ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1938 03 28 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// *Ibid.*, l. 78.

⁹⁸ *Ibid.*, l. 78, 80.

⁹⁹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje dr. Jurgio Šaulio 1938 03 17 konfidenciali Pro memoria apie pasikalbėjimą su Vokietijos URM viceministru von Mackenzenu// *Ibid.*, l. 307.

¹⁰⁰ *Ibid.*, l. 306.

iš Berlyno į Kauną atskriejo žinia, kad Vokietija suinteresuota Lietuvos nepriklausomybe ir Vokietijos karo akademijoje vėl atnaujinamos Lietuvos karininkų stažuotės, kurios, kaip žinoma, dar 1934 m. vasarą buvo nutrūkusios dėl šalių konflikto Klaipėdos krašte.

Trečia, savotiškai originaliai į staiga kilusią Lietuvos ir Lenkijos santykių krizę reagavo Rytprūsiai. Sprendžiant iš čia leidžiamos spaudos – *Preussische Zeitung* – bei krašto įvairaus rango politikų ir valdininkų privačių samprotavimų, iš pradžių plk. J. Becko politika kėlė pasigėrėjimą, nes tikėtasi, kad Lenkija jau žengia „karštomis“ Vokietijos pėdomis ir ultimatas Lietuvai yra tik Varšuvos preliudija prieš galutinį Lietuvos anšliusą, po kurio Klaipėdos kraštas pagaliau nedelsiant galės būti „grąžintas“ Reichui¹⁰¹. Tačiau Lietuvai ultimatumą priėmus ir šioms Rytprūsių nacistinio politinio elito viltims nepasiteisinus, užplūdo savotiškas nusi-vylimas lenkais ir prasidėjo politiniai svarstymai, kiek ilgai Lietuva, kaip nepriklausomas politinis subjektas, dar išliks ir kiek tokia jos nepriklausoma egzistencija naudinga Vokietijai.

Sovietų Sąjungą kaip galimą realiausią Lietuvos geopolitinę sąjungininkę ginantis nuo eventualios Lenkijos agresijos 1938 m. pavasarį matė ir Čekoslovakijos diplomatai. Čekoslovakų karo atašė Maskvoje Dasticho nuomone, nors dėl Josifo Stalino represijų Raudonosios armijos vadovybė yra pastebimai pairusi ir didelio masto operacijų ar sudėtingesnių manevrų atlikti kol kas nepajėgi, tačiau „*veikti mase ir pulti frontaliai*“ lenkus ji gali sėkmingai ir jau per 3–4 savaites esą galėtų būti prie Vyslos¹⁰². Panašiai, beje, mąstė ir prancūzų, o iš dalies ir Vokietijos karybos specialistai, kurių įsitikinimu, nors 1938 m. pavasarį SSRS karinė vadovybė buvo ir gerokai vidaus represijų apdaužyta ir išsekinta, Raudonosios armijos „*technika, apsiginklavimas ir masė sudaro ganėtiną pajėgą SSSR vienai ir greitai apsidirbti su lenkais*“¹⁰³.

¹⁰¹ Lenkijos generalinio konsulo Karaliaučiuje (Kionigsberge) J. Warchalowskio 1938 04 06 slapta pranešimas Nr. 3/IV.t. /1 užsienio reikalų ministrui plk. J. Beckui// AAN, MSZ, 6121, k. 115–116.

¹⁰² Lietuvos karo atašė Maskvoje plk. K. Skučo 1938 03 31 slapta pranešimas Nr. 16 Lietuvos kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui// LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 63.

¹⁰³ *Ibid.*, l. 66.

EPILOGAS

Kaip matyti iš išlikusių istorinių šaltinių, būtent tokia tarptautinė reakcija ir tokie SSRS politinio ir karinio vaidmens vertinimai diplomatinuose sluoksniuose Lietuvos karinei diplomacijai artėjančios valstybingumo katastrofos išvakarėse padarė nemažą įspūdį, lėmė tam tikras nuotaikas, išvadas ir sprendimus. Netrukus po lenkų ultimatumo priėmimo, apibendrindamas įsigalinčias niūrias tarptautinių santykių tendencijas, Lietuvos apgailėtiną situaciją regione ir kitas ultimatumo politines pamokas Lietuvos elitui, pulkininkas K. Skučas kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui, kartu ir užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui 1938 m. kovo gale rašė: „*Prasidėjo vylingų apgaulių ir brutalių klastos, brutalių „diplomatinės“ su Lenkija santykių epocha, kuri mums primesta ginklo jėga, nežada šviesios ateities.*“ Todėl tokiomis grėsmingomis aplinkybėmis, „*kol dar ne vėlu, paramos nepriklausomybės apgynimui naudinga ieškoti Maskvoje. Vargu ar lenkai žvangintų ginklais prieš mus, jei žinotų, kad Raudonoji armija yra pasirengusi smogti Gardino kryptimi.*“¹⁰⁴

Pulkininko skaičiavimais, SSRS tokioms operacijoms turėjo pakankamai jėgų. Jo žiniomis, SSRS vakarų pasienyje buvo sutelktos dvi stiprios operacinės grupės: viena – Kijevo karinėje apygardoje – turinti stiprų atraminį rezervą Charkove, kita – Baltarusijoje – turinti dar stipresnį rezervą Maskvos apygardoje. O Tolimuosiuose Rytuose parengta kautynėms su japonais stovėjo dar ir trečioji – *Atskiroji Rytų armija*. Pulkininkas K. Skučas, kaip nemažai, o gal dauguma Lietuvos karinės diplomatinės atstovų, linko manyti, kad Baltijos „*valstybių grandinė garantuoja Sovietų vakarinių sienų saugumą*“, todėl, teoriniu požiūriu, Maskva yra ne tik geopolitiškai suinteresuota Lietuvos nepriklausomybe, bet tiesiog pasmerkta ją ginti.

Kaip Kremliaus geopolitinis interesas Baltijos jūros šiaurvyčiuose gali pasitarnauti kovojant dėl Lietuvos nepriklausomybės, K. Skučas rašė:

„*Atrodytų, kad mūsų karo su lenkais atveju gindami savo interesus sovietai mato du galimus scenarijus: a) karas su lenkais tikslu sutrukdyti Lietuvos okupaciją ir lenkų priėjimą prie Baltijos jūros – tuo būdu sovietai mums padėtų apginti nepriklausomybę; b) lenkams puolant Lietuvą sovietai tiesiog okupuoja Latviją bei Estiją ir taip ne tik užkerta kelią Lenkijos*

¹⁰⁴ Ibid., l. 67.

*įtakai Baltijos jūros šiaurės rytu baseine, bet ir praplečia savo dabar susiaurėjusį „langą“ į Europą.*¹⁰⁵

Šiai plk. K. Skučo nuomonei dėl eventualių geopolitinių orientyrų ir karinės okupacijos alternatyvų Lenkija–Rusija (SSRS) daugmaž linko pritarti ir lietuvių karinės diplomatijos atstovas Paryžiuje plk. Juozas Lanskoronskis, o kurį laiką iš dalies ir buvęs Lietuvos karo atašė Vokietijoje, Lietuvos delegatas prie Tautų Sąjungos plk. Kazys Škirpa.

Kaip jau minėta, panašiai mąstė ir prancūzų, čekoslovakų, o iš dalies ir vokiečių karo specialistai, kurių įsitikinimu, nors 1938 m. pavasarį SSRS karinė vadovybė po J. V. Stalino represijų buvo pastebimai nukraujavusi, tačiau Raudonosios armijos „*technika, apsiginklavimas ir masė sudaro ganėtiną pajėgą SSSR vienai ir greitai apsidirbti su lenkais*“. Apie SSRS, kaip apie realią būsimą sąjungininkę artėjančiame globaliame politinių sistemų susidūrimo – kare su Trečiuoju reichu ir Japonija – tuomet vis dažniau kalbėjo ir JAV diplomatai Maskvoje. Kaip matyti iš išlikusių istorinių šaltinių, būtent tokia tarptautinė opinija ir tokie SSRS geopolitinės reikšmės, politinio ir karinio potencialo vaidmens vertinimai lietuvių kariniams diplomatams artėjančios valstybingumo katastrofos išvakarėse darė nemažą įspūdį, lėmė tam tikras išvadas ir sprendimus. Juo labiau kad pati SSRS 1938–1939 m. ne tik nesikratė priskiriamo vaidmens, bet dargi uoliai jį puoselėjo ir plėtojo. Štai SSRS ambasadorius Prancūzijoje Jakovas Suritzas Lietuvos pasiuntinį P. Klimą tikino:

*„Mes esame savo teritorijose niekieno neįkandami ir nieko nebijome... Pagaliau tas pats Hitleris daugiausia mūsų bijo ir tik mes sudarome jam susirūpinimą. Kada japonai, kilus konfliktui su mumis, prašė vokiečių paramos, Hitleris, nepaisydamas savo antikomunistiško pakto, atsisakė, aiškindamas paktą tik moralės paramos prasme. Hitleris mus nuolatos kolioja ne tam, kad mus pulytų, o tam, kad prancūzus ir anglus atbaidytų nuo Sovietų ir tuo būdu lengviau galėtų su jais apsidirbti. Juk toks jau paradoksas, kad Hitleris mus tik keikia, o prancūzus ir anglus „muša“. Dar neseniai Hitleris siūlė mums kreditus – 200.000.000 markių.*¹⁰⁶

Dirbdamas Maskvoje, bendraudamas su Raudonosios armijos vadais,

¹⁰⁵ Ibid., l. 68.

¹⁰⁶ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje Petro Klimo 1938 11 15 konfidencialus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui// LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 225–226.

Europos ir kitų šalių kariškiais ir diplomatais, tarp jų ir amerikiečiais, K. Skučas įsitikino, kad eventualiame ginkluotame susirėmime su Lenkija ir Vilniaus susigrąžinimo epopėjuje Lietuvai realiausiai galėtų padėti Rusija (SSRS), nes kitos Europos didžiosios valstybės Vilnių juridiskai ir politiškai jau yra pripažinusios Lenkijai, strateginių interesų šiame Baltijos jūros regione neturi, o tai reiškia, kad nesuinteresuotos veltis ir į rizikingas politines kombinacijas ar juo labiau karines akcijas.

Kita vertus, kodėl Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir pradžioje lietuvių *kariniai diplomatai* mieliau linko pasikliauti Maskva, o ne Varšuva, regis, būta ir kitų gana svarių priežasčių: 1) tarpukario metais Lietuva *de facto* neturėjo tiesioginės sienos su Sovietų Sąjunga ir tiesiogiai nejuto jos keliamos grėsmės; 2) Lenkija nuo 1922 m. pavasario buvo aneksavusi Lietuvos Respublikos sostinę, o kartu ir platų lietuviškų etninių žemių ruožą („hinterlandą“), ir vienintelė valstybė Europoje ir pasaulyje, kuri formaliai juridiskai ir politiškai deklaravo vis dar pripažįstanti Lietuvos suverenitetą Vilniuje ir Vilniaus krašte, buvo Sovietų Sąjunga. Vaizdžiai tariant, lietuvių akyse ir kelyje į Vilnių *de facto* ir *de jure* Lenkija 1938–1939 m. jau stovėjo lyg kokia nepajudinama *force majeure*, kurią susiklosčiusiomis aplinkybėmis ir, aišku, nebūtinai Lietuvos naudai galėjo įveikti tik kita panaši jėga, veikianti lyg kokia *Deus et machina* iš antikinės tragedijos arba vėlyvųjų viduramžių pilies teatro; 3) dėl istorinės sostinės praradimo bei lietuvių Vilniuje ilgamečio malšinimo ir persekiojimo antilenkiškumas tarpukario Lietuvoje, tiksliau lietuvių politinėje mintyje ir sąmonėje, iš politikos jau buvo spėjęs virsti beveik religija. Esminis politikos bruožas yra veikimas, o religijos – tikėjimas. Bet kokio veikimo pagrindas yra praktika ir pragmatizmas, o bet kokios religijos – mitai ir ritualai. Todėl nenuostabu, kad tarpukario lietuvių politinė mintis, taip pat ir *karinė diplomacija*, lenkiškumą šiuo atveju labiau linko traktuoti taip, kaip viduramžių katalikai protestantizmą – tarsi savotišką ereziją; 4) lietuvių karinių diplomatų ilgametis situacijos regione stebėjimas, vyraujantys profesionalų vertinimai ir tam tikra viešoji nuomonė rodė, kad Rusijos (SSRS) karinis potencialas, juo labiau jo rezervai, yra nepalyginti didesnis už Lenkijos – taigi nematyta ir kiek didesnės prasmės kariškai kooperuotis su Lenkija; 5) Lietuvos karinių diplomatų skepsį dėl Lenkijos valstybės politikos, matyt, kai kuriais atvejais kurstė ir aiškiai nepamatuotas, kartais net vaizdžiai besikertantis su realijomis kolegų lenkų

savęs pervertinimas. Štai Lenkijos ambasadorius Paryžiuje Juliuszas Łukasiewiczzius, Lenkijos karo atašė Prancūzijoje plk. Pinowskis ir oro pajėgų atašė plk. Pawlikowski Lenkijos–Vokietijos karo išvakarėse kolegai J. Lanskoronskiui visai rimtai aiškino, kad „*Lenkija esanti visai pasiruošusi karui ir jo nebijanti. Vokiečių jėgos nesančios tokios didelės, kaip daug kas apie tai galvoja. Vokiečiai trūksta gerų kadrų ir ypač motorizuotų dalių komandos. Vokiečių armija labai gerai prisistato paraduose – ir tai atsitinka, kad nėra kam pagendančių motorų sutvarkyti – o mūsųje ji tuojau subyrėtų dėl apmokytos vadovybės trūkumo*“¹⁰⁷.

Turint galvoje, kad po kelių mėnesių, vos prasidėjus karo veiksams, tas pats Lenkijos ambasadorius Paryžiuje jau piktai peikė savo sąjungininkus britus ir prancūzus, kurie tik „*kapstosi, taisosi*“, tačiau niekaip nesugeba pradėti realių karo veiksmų ir vokiečių puolimo¹⁰⁸, beviltiškai „*baisėjosi vokiečių judamomis tvirtovėmis*“ – karo lėktuvų, tankų ir motorizuotų pėstininkų dalinių mirtiniais smūgiais Lenkijos miestams¹⁰⁹, galima konstatuoti, kad minėtoji Lenkijos *bravūriška karinė diplomatija* (šiuolaikiškai kalbant – tam tikra viešųjų ryšių akcija) karo išvakarėse buvo nelabai sėkminga, o Lietuvos *karinių diplomatų* skepsis dėl pietinių kaimynų kamuojančių kompleksų – ne visai be pagrindo. Juo labiau kad karo išvakarėse lenkų diplomatai buvo linkę propagandiškai nuvertinti ne tik Vokietiją, bet ir stalininę Rusiją¹¹⁰. Liūdnai pagarsėjusį 1939 m. rugpjūčio 23 d. Ribbentropo–Molotovo paktą Varšuvos diplomatai pirmiausia vertino tik kaip J. Stalino baimės ir Raudonosios armijos „*silpnumo*“ ženklus bei Maskvos užmojų kuo saugiau ir „*giliau*“ pasislėpti nuo artėjančio karo.

Ko iš tiesų ši bravūriška karinė diplomatija buvo verta ir į ką ji pavirto (ypač Lenkijos rytiniuose pakraščiuose), tiek lenkams, tiek lietuviams tapo aišku jau pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo dienomis ir savaitė-

¹⁰⁷ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1939 05 11 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšuiui// LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 68.

¹⁰⁸ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1939 09 21 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšuiui// Ibid., l. 166–167.

¹⁰⁹ Ibid., l. 167.

¹¹⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1939 07 07 konfidencialus pranešimas einančiam užsienio reikalų ministro pareigas Kazimierui Bizauskui// Ibid., l. 103–104.

mis. Apie 1939 m. rugsėjį Lenkijos kariuomenę, visuomenę ir valstybę ištikusios katastrofos mastą ir formas netoli Lietuvos sienų pasiuntinys F. Charwatas naujam užsienio reikalų ministrui grafiui Augustui Zaleskiui su neslepiamu nusivylimu ir širdgėla raportavo:

„Padėtį komplikavo generolo Wilczyńskiego įsakymas Vilniui nesiginti, kariuomenei iš Vilniaus krašto trauktis į Lietuvą, Polesėje ir Gardino krašte buvusiams daliniams sudėti ginklus ir išsiskirstyti po namus. Šio įsakymo padariniai buvo pražūtingi. Polesėje valstiečiai apsiginklavo paliktais ginklais ir žudė mūsų kareivius, Gardine žydai ir komunistai apsiginklavo į žardus sustatytais ir pamestais ginklais ir atakavo mūsų pražygiuojančius dalinius, jungdamiesi su bolševikais, o Vilniuje likusi kariuomenė rengėsi trauktis Lietuvos sienos link, kadangi bolševikai buvo 80 km nuo Vilnius. <...> Čia ne vieta aprašyti daugybei tragiškų įvykių, kurie vyko Lietuvos pasienyje, kur atskirų dalinių vadai vykdė įsakymą traukti savo formuotes prie Lietuvos sienos <...> Visiškai palūžusi dvasia, bolševikinės nuotaikos, susilpnėjusi drausmė, pasigailėtinis kareivių neapykantos karininkams scenos, konfliktai, pasibaigiantys muštynėmis – štai atmosfera, įsivyravusi stovyklose. Taip pat reikėtų pažymėti pasigailėtiną pabėgėlių – dalies aukščiausių administracijos pareigūnų – atsipalaidavimą ir demoralizaciją. Nieko nepadėjo pasiuntinybės darbuotojų, registravusių ir išdavinėjusių dokumentus, priminimai, kad būtina pateikti valstybės išdui priklausančias lėšas, iš visų pusių sklido informacija apie išvežtųjų Lenkijos banko skyrių ar kitų valstybinių ir savivaldybių bankų depozitų ir aukso laikymą ir naudojimą saviems poreikiams. Taip pat nebuvo grąžintos kariuomenės kasos. Šimtai tūkstančių zlotų pateko į privačių asmenų rankas ir iš jų jie nebuvo priverstinai paimti.“¹¹¹

Nenuostabu, kad tokia apgailėtina ir pakrikusi situacija Lenkijoje jau pirmosiomis karo dienomis, o dar labiau gana greitas jos krachas neigiamai paveikė Lenkijos įvaizdį ir Lietuvoje. Apie tai, kaip keičiasi lietuvių požiūris į Lenkijos valstybę, kaip lietuviai po 1939 m. rugsėjo kampanijos žvelgia į savo pietinę kaimynę, F. Charwatas iš Stokholmo į Paryžių A. Zaleskiui rašė:

„Pirmieji šios nuotaikos pokyčiai įvyko pirmosios karo savaitės pabaigoje, kai atėjo žinios ne tiek apie mūsų teritorijos nuniokojimą, kuris vokiečiams pavyko dėl

¹¹¹ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Lietuvoje F. Charwato 1939 10 20 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Zaleskiui iš Stokholmo į Paryžių apie situaciją pirmomis karo dienomis// *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 wrzesień–grudzień* [Redaktor Wojciech Rojek], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 217, 218.

*didelės techninės persvaros, kiek apie tai, kad palūžo valstybės aparatas ir vadovybė, taip pat dėl įvykusios dezorientacijos. Tai, kad nebuvo galima gauti autentiškos informacijos apie įvykius Lenkijoje, nutrūkę ryšiai su savo pasiuntinybe, Lenkijoje didėjantis chaosas ir žaibiškas vokiečių karinės kampanijos tempas pakirto pasitikėjimą ir lėmė, kad pradėta zonuoti galimybė suartėti su Vakarų ar Rytų kaimynu ir vis labiau atsiriboti nuo Lenkijos. Susižavėjimą lenkų dvasia ir ginklu ilgainiui pakeitė skepticizmas.*¹¹²

Kaip rodo išlikę lietuviški ir lenkiški to meto *karinės diplomatijos* istoriniai šaltiniai, pirminė jų analizė, Lietuvos ir Lenkijos diplomatiinių santykių užmezgimas naudojant karinį šantažą, tačiau neišsprendus opių teritorinių problemų, dviejų kaimyninių valstybių esminių, giluminių, geopolitinių ir etnokultūrinių prieštaravimų galutinai nepanaikino. Juo labiau kad šiuos prieštaravimus dar kaitriau kurstė ir iš abiejų tautų spinduliuojantis nacionalizmas: gana didelės dalies lietuvių mažvaikiškos viltys „atlietuvinėti“ Lietuvos lenkus ir tikrai ne mažesnės dalies lenkų didžiavalstybiniai užmojai Lietuvą, galutinai polonizavus, unifikuoti su Lenkija. Didelė dalis lietuvių visuomenės, ypač inteligentijos, jaunesniosios karininkijos, nemažai valdančiojo elito net ir užmezgus diplomatiinius santykius liko ištikimi antilenkiškai tarpukario Lietuvos tradicijai: puoselėjo viltis susigrąžinti Vilnių ir nepasitikėjo Lenkija kaip galima strategine Lietuvos valstybės partnere ar karine sąjungininke. Šis nepasitikėjimas 1938-ųjų vasarą ir rudenį buvo toks ryškus, spalvingas ir taip menkai maskuojamas, kad tai nebuvo jokia paslaptis ir pačiai Lenkijai. Štai liūdnei pagarsėjusios Miuncheno konferencijos išvakarėse, 1938 m. liepos antroje pusėje, lenkų pasiuntinys F. Charwatas, apibendrinamas Lietuvoje vis dar tvyrančias nuotaikas, iš Kauno į Varšuvą rašė:

„Lietuvos orientavimasis į Lenkiją šiandien nėra įmanomas pirmiausia dėl to, kad Lietuvos vyriausybė ir kariuomenė nepasitiki Lenkijos užsienio politika. <...> Santūrų Lietuvos požiūrį į Lenkiją lemia ir tai, kad Lietuvos karininkams Lenkija neimponuoja. Tarp jų vyrauja nuomonė, kad Lenkija yra milžinas moli-nėmis kojomis. Karininkai kalba, kad jos sunki ekonominė padėtis turi atsiliepti kariuomenės techniniam aprūpinimui. Karinė galia negali būti kraštas, kurio karo pramonės yra tik užuomazgos, kuriame dėl blogų kelių motorizacija patiria daug sunkumų, ir pan. Šiaip ar taip, kraštui, kuris turi 34 milijonus gyventojų, Lenkijos

¹¹² Ibid., s. 215.

kariuomenės pajėgos yra per mažos; jie sako, jeigu palyginsime Vokietijos ir Lenkijos karinį potencialą, šis palyginimas parodys, kad Lenkijos negalima laikyti karine galia. Kariuomenė taip pat labai skausmingai reagavo į ultimatumą. Ji vis dar laiko jį antausiu sau ir Lietuvai. Karininkai sako, kad, nepaisant nieko, lietuvių kariuomenėje reikštos simpatijos lenkų kariuomenei dėl šio ultimatumo jeigu ir ne visai išnyko, tai tikrai labai sumažėjo. Pulkininkas Mitkiewiczzius galėjo įsitikinti lietuvių karininkų šaltais santykiais. Priėmimo, kurį generolas Raštikis surengė jo garbei, buvo labai slogi atmosfera.¹¹³

Ilgametės tradicinės užsienio politikos Lietuvos atžvilgiu Antrojo pasaulinio karo išvakarėse savo ruožtu nebuvo nusiteikusi keisti ir Varšuva. J. Piłsudskio emocingai puoselėtos idėjos ir kareiviška tvarka numatyti principai, kaip turi būti „sutvarkyta“ Lietuva ir „sutvarkyti“ Lietuvos ir Lenkijos santykiai, tarp lenkų politinio elito atstovų buvo gyvi, dar ruse no ir po garsiojo lietuvių kilmės lenkų maršalo mirties. Galbūt šios idėjos Lenkijos užsienio politikos audinyje jau ir nebebuvo tokios ryškios kaip, tarkime, 1920 ar 1928 metais, tačiau lenkų politiniai ir kariniai diplomatai jų teikiama šiluma mėgavosi gana mielai ir kiekviena patogesne proga. Itin aktualios atrodė ir skaisčiai ant lenkų politinės minties skydo šios idėjos sužibo 1938 m. spalį, kai Lenkija po daugiau nei 600 metų „laukimo“¹¹⁴ pagaliau pasiekė istorinę „pergalę“ prieš Čekoslovakiją. Oficialiai net nepakviesta į Europos didžiųjų valstybių susitikimą Miunchene 1938 m. spalio 29–30 d. ir Čekoslovakijos dalybas, Lenkija vis dėlto sugebėjo savotiškai prisišlieti prie Miuncheno sąmokslu: Čekoslovakijai įteikti „pusiau oficialų“ ultimatumą ir prisijungti dalį jos teritorijų už Olzės upės – Zaolžį (Zaolzie), čekų Tešinę^{115**}. Įkvėptas Lenkijos diplomatijos žygio prieš Čekoslovakiją, jau 1938 m. spalio 12 d. F. Charwatas plk. J. Beckui iš Kauno į Varšuvą viltinai rašė:

¹¹³ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Lietuvoje F. Charwato 1938 07 20 slapta pranešimas Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo viršininkui ir Lenkijos URM// AAN, Sztab Główny, sygn. 616/345, k. 165–167.

¹¹⁴ *Į Zaolžį darniomis gretomis įžengiančius Lenkijos kariuomenės pulkus vietos lenkai pasitiko džiūgaujantiomis demonstracijomis ir šūkiomis „600 lat czekaliśmy na ciebie“ ir kt.

¹¹⁵ **Šia proga galima pažymėti, jog Lenkija šias nuo seno mišrias lenkų ir čekų gyvenamas paribio teritorijas buvo praradusi dar iki Jogailos atėjimo į Lenkijos sostą, t. y. 1335 m. 1938 m. rugsėjo gale–spalio pradžioje, mikliai pasinaudojusi Čekoslovakijos politinio elito sutrikimu, Lenkija prisijungė apie 906 km² jos teritorijos su 250 000 gyventojų, kurių tik apie trečdalį sudarė lenkai.

„Pergalė ties Olza taip pat sudarė sąlygas rimtai sėkmei prie Nemuno. <...> Gilindamasis į šio pasikeitimo ir posūčio priežastis nesu linkęs visų nuopelnų priskirti nuolatiniam spaudimui ir paskutiniam demaršui čionykštėje Užsienio reikalų ministerijoje. <...> Lemiamą įtaką pozicijos pasikeitimui neabejotinai turėjo išaugęs Lenkijos prestižas, laimėjus Zaolzio klausimu. Pradedant nuo š. m. kovo mėn. visos jėgos, visi pamatai, kuriais rėmėsi Lietuvos antilenkiška politika, ir jos svajonės atgauti Vilnių nugarmėjo į prarają. Šiandien šiame regione liko tik dvi jėgos, kurios gali nulemti Lietuvos likimą, tai – Vokietija ir Lenkija. Tačiau Vokietija – tai galas Lietuvai, Lenkija – tai galimybė gyventi su ja [pašryškinta – A. K.] arba šalia jos. Pastarojo meto savarankiška Lenkijos politika, jos stiprus ir tvirtas sprendimas, priimtas be globėjų pagalbos, bet paremtas savo jėgomis, vis dėlto yra galia, kurią gali pripažinti net priešas, juolab jeigu ją lydi sėkmė. Pastarąjį posūkį reikia vertinti vadovaujantis šiais samprotavimais, todėl drįstu teigti, kad pergalė prie Zaolzio padarė įmanomą didelę sėkmę prie Nemuno. <...> Ši nauja situacija verčia apgalvoti mūsų tolesnę taktiką. Mano manymu, mes negalime nereaguoti, jeigu norime pasinaudoti padėtimi ir žengti žingsnį į priekį įgyvendindami pagrindinį maršalo Piłsudskio politikos principą Lietuvos atžvilgiu [paryškinta – A. K.] <...> O dėl padėties, kurią stengiausi pavaizduoti, prašyčiau, jeigu Ponas Ministras turės laiko, iškviešti mane į Varšuvą.“¹¹⁶

Ši Lenkijos pasiuntinio Kaune citata itin reikšminga bent dviem aspektais: 1) parodo giluminius Lenkijos geopolitinius planus Lietuvoje; 2) atskleidžia šios šalies diplomatijos techninį „autentiškumą“ – itin slapsti, kontroversiški politiniai sumanymai ir instrukcijos nebuvo fiksuojamos raštu, o tik žodžiu perduodamos iš lūpų į lūpas.

Tačiau pasinaudoti palankiai susiklosčiusia padėtimi ir įgyvendinti maršalo Józefo Piłsudskio pagrindinį užsienio politikos principą ir testamentą dėl Lietuvos 1938 m. gale–1939 m. Varšuva nebesuspėjo. Sutrukdė staiga pradėję blogėti politiniai santykiai, o vėliau ir karas su Trečiuoju reichu bei nelaukta Rusijos invazija į Rytų kresus. Tačiau kartu svarbu pažymėti, kad mesianistinės svajonės galutinai asimiliuoti Lietuvą kai kurių lenkų politikų ir diplomatų neapleido net karo metais, kai Lenkijos valstybė egzistavo tik *de jure*, bet ne *de facto*. Nepaisant to, kad dar 1939 m. rugsėjį–spalį Lenkijos pasiuntinys Kaune tiesiog žavėjosi lietuvių užuojautomis Lenkijai – „su didele simpatija ir nuoširdžia pagarba buvo žiū-

¹¹⁶ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Lietuvoje F. Charwato 1938 10 12 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui plk. J. Beckui// AAN, Sztab Główny, sygn. 616/345, k. 218–221.

*rima į lenkų kareivio didvyriškumą ir visos tautos patriotinę dvasią*¹¹⁷, – jau tų pačių metų gale apie Lenkijos didžiąją civilizacinę misiją Lietuvoje F. Charwatas egzilinės vyriausybės premjerui generolui Władysławui Sikorskiui į Prancūziją su neslepiama viltimi rašė:

*„Šiandien iš esmės yra sąlygos sulenkinti Lietuvą ne tik dėl to, kad joje padaugėjo lenkų ir išaugo jų intelektualinis bei patriotinis potencialas, bet taip pat atsižvelgiant į tai, kad čia yra daug internuotų lenkų. Beje, tai paaiškina, kodėl Lietuvos valdžia toleruoja internuotų asmenų nutekėjimą iš Lietuvos teritorijos. Aš labai paviršutiniškai aprašiau naujas sąlygas, kuriomis reikia naujos programos ir naujų nurodymų lenkų visuomenei ir organizacijoms Lietuvoje, programos, kuri naujais, atvirais būdais bandytų įgyvendinti tikslus, kurių nepavyko pasiekti prieš 20 metų, ir kuri, šiaip ar taip, išlaikytų ir parengtų vietą vėlesnei kovai, pakeisiančiai Lenkijos požiūrį į Lietuvą remiantis naujais principais. Su lenkų organizacijomis Lietuvoje galima susisiekti. Todėl prašau apsvarstyti mano paskutinį siūlymą. Mielai siūlau savo paslaugas eventualiai programai ir veikimo taktikai parengti, ryšius su Kaunu palaikau toliau.“*¹¹⁸

Kaip premjeras generolas W. Sikorskis konkrečiai reagavo į šią savo pavaldinio politinę ir diplomatinę iniciatyvą, tikslios informacijos aptikti, deja, nepavyko. Tačiau iš kitų W. Sikorskio instrukcijų matyti, kad jis niekada nesuabejojo, neatmetė galimybės Vilnių ir Vilniaus kraštą grąžinti Lenkijai ir dėl to buvo linkęs manipuliuoti Lietuvos vyriausybės suteikta Lietuvos pilietybe lenkų tautybės gyventojams. 1939 m. gruodžio gale ar 1940 m. sausio pradžioje į Lietuvą vykstančiam lenkų emisarui profesoriui Adamui Žoltowskiui slaptoje instrukcijoje W. Sikorskis labai pragmatiškai nurodė: *„Jeigu esamos sąlygos ar įstatymai privers juos [Lietuvoje atsidūrusius lenkus – A. K.] priimti Lietuvos pilietybę, tai daryti*

¹¹⁷ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Lietuvoje F. Charwato 1939 10 20 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Zaleskiui iš Stokholmo į Paryžių apie situaciją pirmomis karo dienomis// *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 wrzesień–grudzień* [Redaktor Wojciech Rojek], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 215.

¹¹⁸ Lenkijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Lietuvoje F. Charwato 1939 11 05 slaptas pranešimas iš Stokholmo per Lenkijos ambasadą Prancūzijoje Angerso (Anžė) mieste reziduojančios Lenkijos egzilinės vyriausybės premjerui Władysławui Sikorskiui apie lenkų situaciją ir Lenkijos strateginius tikslus Lietuvoje// *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 wrzesień–grudzień* [Redaktor Wojciech Rojek], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 292–299.

yra leistina. Jeigu įvykių eiga bus palanki Lenkijai, šis faktas neturės jokios teisinės ar politinės reikšmės, priešingai – gerokai sustiprins lenkų elementą Lietuvoje.¹¹⁹

Noras sustiprinti lenkų „elementą“ Lietuvoje, nenumaldomas kai kurių oficialių Lenkijos pareigūnų rūpestis ir troškimas Antrojo pasaulinio karo pradžioje pasinaudoti „patogia situacija“ (Lietuvos valdžios ir visuomenės svetingumu ir humanišku) ir plėtoti Lietuvos polonizaciją netgi tuo metu, kai pati Lenkija yra okupuota ir padalyta Vokietijos ir Rusijos (SSRS), manding, žvelgiant retrospektyviai, pašalinį stebėtoją turėtų stebinti gal net labiau nei kai kurių to meto lietuvių diplomatų nacionalistinės sugestijos po 1939 m. spalio 10–29 d. politinių ir teritorinių pokyčių asimiliuoti Lietuvos piliečiais staiga tapusius pietryčių Lietuvos lenkus arba naivus noras nuo lenkiškojo imperializmo atsitverti aukšta medine siena.

Antilenkiškumas iš inercijos XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje Lietuvoje buvo įgijęs tokį pagreitį, kad jo nesustabdė nei pamokanti Lenkijos valstybės žlugimo 1939 m. rudenį istorija, nei Vilniaus ir Vilniaus krašto gražinimo faktas. Lietuvos karo atašė Paryžiuje plk. Juozas Lanskoronskis, tarsi skaitydamas F. Charwato, W. Sikorskio ir Co mintis, Lietuvos politiką kaimynų ir savo piliečių atžvilgiu 1940 m. pradžioje siūlė modeliuoti ir organizuoti beveik taip, kaip pasakyta Senajame Testamente – vadovaujantis principu *akis už akį*:

„Su lenkais, jei norima karo pabaigoje turėti ten tvirtesnes pozicijas, Vilniuje reikia mažiausiai daryti ceremonijų. Dėkingumo už tai nebus, o bus tik tvirtinimai, kad lenkybė yra tokia moralinė jėga, kurios jokie persekiojimai neįveikia. Visa, kas lenkiška, pasiliks – bus jų, lenkų, nuopelnas, bet ne mūsų tolerantiškos bei humaniškos politikos išdava. Aš asmeniškai manau, kad ir oficialiųjų sluoksnių tariamas mūsų link „supratimo“ reiškimas yra tik tam tikras laikinas manevras mums migdyti, kad būtume tolerantiškesni. Pirmon eilėn reikia visai uždaryti universitetą ir, jei galima, visas lenkiškas mokyklas. Kraštą reikia valdyti kieta ranka, priverstinai reikalauti mūsų kalbos viešo naudojimo. Gera, žinoma, būtų,

¹¹⁹ Prancūzijoje Angerso mieste reziduojančios Lenkijos egzilinės vyriausybės premjero Władysława Sikorskio slapta instrukcija Lenkijos delegatui prof. Adamui Żoltowskiui, su neoficialia diplomatine misija vykstančiam į Lietuvą [dokumentas be datos, tačiau, sprendžiant iš turinio, sudarytas iki 1940 m. sausio 12 d.]// *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 wrzesień–grudzień* [Redaktor Wojciech Rojek], Warszawa: Polski instytut spraw międzynarodowych, 2007, s. 516–518.

*kad mūsų tolerancijos faktas taip ir pasiliktų užsieny kaip faktas. Jis dabar yra ir sudaro mums daug simpatijų, tačiau tylomis reikia rauti lenkybę kaip piktžolę. Juo daugiau būsime tiek socialinių reformų, tiek administracinių veiksmų kraštui inkorporuoti padarę – juo tvirčiau tame krašte sėdėsime, jei kartais susidarys sąlygos lenkams vėl į tą kraštą pretenzijų reikšti.*¹²⁰

Iš esmės tuo metu, kai nacionalistiškai nusiteikę lietuviai gundėsi sulietuvinti Lietuvos lenkus, o dar tvirčiau nacionalistiškai užsigrūdinę lenkai kūrė planus sulenkinti visą Lietuvą, ilgametis Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje Petras Klimas užsienio reikalų ministrą Juozą Urbšį, o netiesiogiai ir visą šalies vyriausybę su prezidentu Antanu Smetona priešakyje, energingai ragino mesti visus darbus, rasti valstybės išde pinigų ir suomių generolo Carlo Gustafo Mannerheimo pavyzdžiu nedelsiant pradėti statyti lietuvišką gynybos liniją nuo... vokiečių ir sovietų jau nugalėtos ir net išdraskytos Lenkijos įsivaizduojamo puolimo. 1940 m. sausio 12 d. pasiuntinys į Kauną ministrui beveik paniškai rašė:

„Lenkų kariuomenės sudarymas Prancūzijoje, atrodo, galutinai išspręstas tiek lenkų susitarimais su prancūzų ir anglų vyriausybėmis, tiek pačių anglų-prancūzų tarpusavio susitarimu. Tos kariuomenės išlaikymas taip pat įtraukiamas į anglų-prancūzų karo biudžetą, kurio 3 dalį pasiima anglai ir 2 dalis prancūzai. Kalbama, kad tokios kariuomenės iš esamų čia lenkų būsių galima sudaryti maždaug 100.000. Mokymas ir apginklavimas eis prancūzų pavyzdžiu. To eventualumo akivaizdoje mums tenka jau dabar galvoti apie savo apsigynimą. Man nėra jokios abejonės, kad lenkai, jei tik jie atsidurs Lenkijoje su ta savo kariuomene, tai pirmų pirmausia savo narsumą jie nukreips prieš Lietuvą. Jokiems šių dienų pareiškimams ir tikinimams mes neturime teikti vertės. Lenkai ir šį kartą nieko nebus išmokę ir taip pat nei anglai, nei prancūzai piršto nepajudins prieš lenkų fantazijas, kaip tat buvo 1919–20 metais. Todėl reikia viską daryti, kad neatsidurtume padėtyj, kurioj buvome 1920 metais, kada Želigovskis prie Vilniaus rado beveik tuščią vietą. Mums reikalinga forsoutu tempu jau dabar statyti savąją Gedimino ar Mindaugo liniją išimtinai nuo galimos lenkų veržimosi pusės. Suomių pavyzdys čia yra be galo pamokomas. Jei jie nebūtų turėję Mannerheimo linijos įtaisymų – jie šiandien būtų atsidūrę visai kitokioj padėtyj. Ir jei mes būtume turėję prie Vilniaus 1920 metais nors tą dalį kariuomenės, kuri buvo sukišta į Seinus ar Augustavą, tai

¹²⁰ Lietuvos karo atašė Prancūzijoje plk. J. Lanskoronskio 1939 12 05 slaptas pranešimas Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui plk. K. Dulksniui// LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 249–250.

*nebūtų gal visai buvę ir Vilniaus problemos. Neturėdami resursų gynimosi linijai įtaisyti iš visų pusių, nei nuo Vokietijos ar Rusijos pusės, turime visas pastangas sukoncentruoti pietuose, nes tik iš ten yra galimas atakos pavojus.*⁶²¹

Šiuo atveju bene paradoksaliausia tai, kad beveik dvidešimtmetį žodžiais ir plunksna kovojant „*dėl Vilniaus*“, realių gynybinių įtvirtinimų nuo Lenkijos idėja lietuvių politinio ir diplomatinio elito galvose subrendo tik tuomet, kai Lietuvos teritorijoje jau veikė SSRS karinės bazės, kai ji faktiškai vilko sovietinio protektorato jungą, o pati Lenkijos valstybė – Antroji Respublika – fiziškai buvo *Post Mortem*. Ne mažiau paradoksalu ir tai, jog šis akivaizdžiai vėlyvas sumanymas subrendo ne to meto Lietuvos kariuomenės Vyriausiajame štabe, ne Kauno karo mokyklos katedrų teoriniuose planuose, ne kasmetėse karinių pratybų stovyklose ar paraduose ir net ne profesionalių karių (generolų, pulkininkų, majorų, leitenantų ar guvesnių kursantų), o civilių intelektualų galvose.

VIETOJ IŠVADŲ, ARBA NACIONALINĖS ISTORIJOS DEMASKAVIMAS

Reziumuojant galima konstatuoti porą svarbesnių dalykų. Pirma, reikia pripažinti, kad Antrojo pasaulinio karo išvakarėse lietuvių *kariniai diplomatai* iš principo strategiškai gana teisingai pasirinko („paskaičiauvo“) artėjančio globalinio susidūrimo nugalėtoją (nugalėtojus). Nors gana tiksliai buvo sudėta geopolitinė dėlionė ir būta tam tikrų politinių ir diplomatinių bandymų susitapatinti su eventualiais nugalėtojais – būsimaisiais antinacistinio fronto sąjungininkais, Lietuvos valstybei Antrojo pasaulinio karo padariniai buvo skaudūs ir nevienareikšmiai: valstybingumas *de facto* prarastas ir šalis pusę amžiaus kentė vieno iš Antrojo pasaulinio karo nugalėtojų okupaciją ir aneksiją. Kita vertus, Sovietų Sąjungos okupuota, aneksuota, sovietizuojama ir terorizuojama Lietuva vis dėlto ne tik išlaikė tautinę tapatybę, bet ir pasinaudojo istorine proga įgyvendinti savo svarbiausią praėjusio amžiaus pirmos pusės nacionalinį interesą – teritorinę programą. Pirmą kartą šalies politinėje istorijoje lietu-

¹²¹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 01 12 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrai J. Urbšiu// *Ibid.*, b. 31, l. 17–18.

vių nacionalinės valstybės jurisdikcijai vienu metu priklausė pietrytinės ir vakarinės žemės, šalies istorinė sostinė Vilnius ir vienintelis jūrų uostas Klaipėda. Kas galėtų paneigti, kad istorinėje perspektyvoje šie laimėjimai Lietuvai tapo lemtingi? Nesusigrąžinus istorinės sostinės ir neįvykdžius valstybės teritorinės programos XX a. viduryje, lietuviškos valstybinės savimonės, pilietinės ir politinės emancipacijos ir apskritai nacionalinės valstybės atgimimas XX a. pabaigoje praktiškai būtų buvęs marginalizuotas, likęs sunkiai įgyvendinamas uždavinys, o gal tik geopolitinė utopija?

Antra, žvelgiant į šiandienę beveik vien formaliomis sutartimis, skambia retorika ir didinga istorija ginkluotą Lietuvą, prasminga klausti: ar tarpukariu, ypač Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, Lietuva ir lietuviai iš tiesų neturėjo jokios kitos, šviesesnės, alternatyvos, kaip tik tą egzistenciją, kurią jai lėmė didžiųjų valstybių interesai ir susiklosčiusi tarptautinių santykių konjunktūra? Jeigu sutiktume, jog jokių alternatyvų nebuvo, vadinasi, pripažintume, kad istorijos mokytiis nereikia, nes tai – beprasmiška. Kam mokytiis, jei nėra ko išmokti? Kita vertus, jeigu imtume lengva ranka įsivaizduojamas istorines alternatyvas brėžti popieriuje, labai greitai susidurtume su paraistorine dilema – *kas būtų, jeigu būtų?* Todėl šiandien netvirtindamas pirmo ir neneigdamas antro požiūrio, pabandysiu pasukti trečiuoju keliu – istoriją aiškinti ja pačia. 1938–1940 m. Lietuvos politinės situacijos raida ir atomazga, taip pat ir Lietuvos karinės diplomatijos refleksijos, iš esmės jau buvo užprogramuota LDK, Abiejų Tautų Respublikos ir Pirmosios Respublikos istorinėje raidoje, jos logikoje ir sekoje: 1385-ųjų Jogailos vedybų su Jadvyga akte, 1569-ųjų Liublino unijoje; 1791-ųjų Gegužės 3-iosios konstitucijoje; 1794-ųjų Tado Kosciuškos sukilimo tiksluose ir ambicijose, kurios buvo palankesnės Lenkijai, o ne Lietuvai, pagaliau 1918-ųjų Vasario 16-osios akte. Nuo XVI a. antrosios pusės su Lenkijos Karūnos žemių gyventojų ir kariuomenės pagalba Lietuvos Didžioji Kuni-gaikštystė dar du gerus šimtmečius spyrėsi Maskvai ir išlaikė byrančią, iš rankų slystančią šią daugiatautę valstybę, o XX a. pirmoje pusėje jau su radikaliai modernėjančios Rusijos politine ir diplomatine parama įtvirtino Vasario 16-osios idealą – etnografinėse žemėse nacionalinę, demokratinę valstybę – Lietuvos Respubliką. Už šį Lietuvos valstybės ir visuomenės virsmą ir nacionalinės politikos istorinį progresą (gal kas pasakys – regresą?) sumokėta kaina abiem atvejais buvo milžiniška. Pirmuoju – praras-

tas tradicinis lenkakalbis nacionalinis elitas, nacionalinio valstybingumo perspektyva ir atsidurta ties nacionalinės tapatybės perversmu. Antruoju – iracionalus tautinis socialinis maištas prieš ilgaamžę politinę ir kultūrinę tradiciją, konjunktūrinė geopolitinė orientacija į Rusiją (SSRS) ir politinis-diplomatinis karas su tradiciniais sąjungininkais lenkais, sovietinė okupacija ir istorinės sienos su stabiliausia ir vakarietiškausia Vakarų civilizacijos grandimi – Vokietija – netektis.

1990-ųjų Kovo 11-ąją formaliai buvo deklaruotas 1918-ųjų Vasario 16-osios nuostatų atkūrimo faktas, tiksliau – įteisintas nacionalinės valstybės tęstinumas. Tačiau realiai po Kovo 11-osios Lietuva atsidūrė panašioje geopolitinėje situacijoje kaip ir laikotarpiu iki Jogailos – Algirdo valdymo laikais, kai politiniai ir ideologiniai žygiai prieš Rytus buvo skirti geopolitiškai įsitvirtinti Vakaruose, kai istorinį kelią tautai teko pradėti iš naujo: ieškant savo kultūrinės tapatybės, politinių sąjungininkų ir geopolitinių interesų ribų, kovojant su priešais, tautiniais prietarais ir senais dievais, atsisakant nacionalistinio mito, kad tik emociškai hiperbolizuota ir barokiškai išpuošta nacionalinė istorija gali būti vienintelė mūsų verta tiesa ir tikrovė.

Įteikta 2011-12-07

**PRÉMONITION DE CATASTROPHE : LA DIPLOMATIE
MILITAIRE DES LITUANIENS LE JOUR PRÉCÉDENT
DE LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE**

Dr. Algimantas Kasparavičius,
Institut de l'histoire lituanienne

S'agissant de la veille de la Deuxième guerre mondiale ainsi que *la diplomatie militaire* des lituaniens en 1938-1940, il faudrait souligner que l'expression *la prémonition de catastrophe* reflète le mieux la situation formée dans ce temps-là. Malgré que pendant toute la période de l'existence de la République de Lituanie (des années 1918-1940) l'élite politique lituanien, la diplomatie nationale ainsi que les militaires ont effectué formellement la planification militaire et l'audite de la préparation pour les actions militaires, toutefois dans la deuxième moitié de quatrième décennie de XX siècle la Lituanie n'était pas préparée ni théoriquement, ni pratiquement, ni politiquement, ni techniquement ou psychologiquement pour les actions réelles de la guerre. Il faudrait ajouter que ni les forces armées, ni la société de l'État n'étaient pas préparées pour la guerre approchant très vite. D'autre part, en se compliquant la situation internationale dans tout le monde en 1938-1939 – en s'enfonçant le système collectif de sécurité de l'Union des peuples en Europe et en s'accroissant les sièges de la guerre – *la diplomatie militaire* de Lituanie faisait des pronostics des certaines menaces pour l'État et pour son indépendance. Néanmoins, comme les sources historiques présentes ainsi que son analyse montrent – toutes ces actions et pronostics étaient beaucoup plus intuitifs et particulières que volontaires, planifiées et systémiques.

Il est typique que la première menace pour l'État de Lituanie à la veille de la Seconde guerre mondiale coïncide synchroniquement plus ou moins avec la crise globale des relations internationales et la reconstruction de la carte politique européenne. Au printemps des années 1938 il y avait un bouleversement de la guerre civile en Espagne en faveur des forces ultra droites, et le 12 mars 1938 l'Allemagne de Hitler a effectué une

réunion. Après avoir utilisé la convulsion de la situation internationale et l'incident passé en 11 mars à côté de la ligne administrative de Lituanie-Pologne, le 17 mars la Pologne a envoyé un ultimatum envers Lituanie, par lequel elle a exigé pendant 48 heures et sans aucunes conditions, réserves ou discussions préalables, et strictement selon le formule donnée au préalable par le gouvernement polonais, établir des relations diplomatiques « normales » entre les pays ; reproduire le trafic routier, maritime, aérienne ainsi que par la poste, télégraphe ou téléphone. Quand cet ultimatum n'a pas reçu aucune réponse et après avoir refusé ou décliné les stipulations, il y avait une menace de Pologne qu'elle réalisera ces intérêts en Lituanie par « les autres moyens ». C'était le premier cas dans l'histoire de diplomatie européenne longue quand des relations diplomatiques entre deux pays voisins sont établies en utilisant le chantage et la violence. En résumé, l'activité de diplomatie militaire lituanienne en 1938-1939 (partiellement en 1940), il est possible à constater deux moments importants. Premièrement il faut convenir qu'à la veille de la Deuxième guerre mondiale *la diplomatie militaire* lituanienne a mesuré stratégiquement assez justement le vainqueur/les vainqueurs dans un affrontement global approchant. Malgré cette puzzle géopolitique assez précise et quelque essais politiques/diplomatiques à s'identifier avec les vainqueurs éventuels – les prochains alliés du front antinazi – les conséquences de la Deuxième guerre mondiale étaient tristes et ambiguës pour la Lituanie : l'État *de facto* est perdu et le pays obvenu pour la moitié de siècle dans l'occupation de l'un des vainqueurs de la Deuxième guerre mondiale. Deuxièmement, la Lituanie qui était occupée, incorporée, soviétisée et terrorisée par l'Union Soviétique a toutefois sauvé non seulement son identité nationale, mais aussi elle a utilisé la chance historique unique à réaliser son intérêt national le plus important dans la première moitié du dernier siècle - le programme territoriale de l'État. Pour la première fois dans l'histoire politique de pays, l'État national lituanien a réuni dans sa juridiction en même temps les terrestres du sud-est ainsi qu'occidentales : c'est-à-dire le capital historique du pays Vilnius et le port maritime unique Klaipėda. Qui pourrait donc nier que ces gains géopolitiques devenaient sinistres pour la Lituanie dans la perspective historique ? Sans une récupération du capital historique et du port maritime national, la

Lituanie dans la perspective historique pouvait rester seulement la notion géographique. La réalisation du programme territoriale de l'État au milieu du XX siècle influençait les pensées des peuples, sollicitait l'émancipation politique et civile des lituaniens par les conditions internationales et locales même tragiques. En absence de ces effets, la renaissance de l'État national lituanien à la fin du XX siècle pourrait être marginalisé et resté juste l'utopie géopolitique ou la tache non satisfaite.

CATASTROPHE PRESENTIMENTS: LITHUANIAN MILITARY DIPLOMACY ON THE EVE OF THE SECOND WORLD WAR

Dr. Algimantas Kasparavičius,
Lithuanian Institute of History

With regard to the eve of the Second World War and the Lithuanian military diplomacy of 1938-1940, it should be noted that the term *catas-trophe presentiments* reflects and defines the then situation most accurately. Though during the lifetime of the Republic of Lithuania (1918-1940), the developing Lithuanian political elite, government, national diplomacy and the military formally carried out military planning and the audit of preparations for military actions quite consistently, in the late 1930's Lithuania was not ready for real actions of eventual war neither theoretically, nor practically, politically, technically or psychologically. Neither the armed forces, nor the society was ready for the rapidly approaching war. On the other hand, in 1938-1939 when the international situation was becoming increasingly complicated in the world, the collective security system of the League of Nations was collapsing, and the number of war-action places was increasing, the Lithuanian military diplomacy predicted certain threats to statehood and independence. However, as shown by surviving historical sources and their studies, these actions and these forecasts had been more intuitive, sporadic and random than forceful, planned and systematic.

Characteristically, the first threat to the statehood of Lithuania on the eve of the Second World War more or less coincided synchronously with the first global crisis of international relations and with a marked restructuring of the political map of Europe. In spring of 1938, a breakthrough appeared in the Spanish Civil War in favour of ultra-right forces, whereas on 12 March 1938, Hitler's Germany performed *anschluss* of Austria. Seizing the convulsions of the international situation and the incident which occurred on 11 March near the Polish-Lithuanian administrative line, on 17 March, Poland gave an ultimatum to Lithuania requiring to establish "normal" diplomatic relations between countries and to re-establish mu-

tual communication by land, rivers, air, post, telegraph and telephone over 48 hours without any preconditions, reserve and discussions and strictly in accordance with the formula dictated by the Polish Government in advance. In case the ultimatum was not responded to or responded with reserve, or rejected, Poland threatened to realize its interests in Lithuania by “other means“. It was the first case in the long history of the European diplomacy when diplomatic relations between two neighbouring countries were established by the use of blackmail and violence. Recapitulating the actions of the Lithuanian military diplomacy in 1938–1939 (partly in 1940), a couple of significant moments can be emphasized. First, it must be acknowledged that in principle on the eve of the Second World War the Lithuanian military diplomacy strategically estimated and chose the winner/winners of the forthcoming global conflict quite accurately. However, despite this quite accurate geopolitical puzzle and certain political/diplomatic attempts to identify itself with eventual winners – the future anti-Nazi front allies – consequences of the Second World War for Lithuania were sad and ambiguous, as statehood *de facto* was lost and the country was occupied by one of the winners of the Second World War for half a century. Second, although Lithuania was occupied, annexed, sovietized and terrorized, it did not only maintain its national identity, but also made use of unique historical opportunity to materialize its most important national interest of the first half of the last century, i.e. state territorial programme. For the first time in the country’s political history Lithuanian national state had at the same time south-eastern and western lands within its jurisdiction, i.e. the historical capital Vilnius and the only seaport of Klaipėda. Who could deny that these geopolitical achievements were critical for Lithuania within the historical perspective? If Lithuania had not retrieved the historical capital and national seaport it could have remained only a geographical concept within the historical perspective. Even though in the middle of the XX c. the state territorial programme was realized in tragic internal and international circumstances, it affected the Lithuanian national identity positively, promoted political and civil emancipation as without them the revival of the Lithuanian national state towards the end of the XX c. would have been marginalized and would have become a visionary goal or geopolitical utopia.